

Journal of Universal History Studies

Haydar Efendi'nin İran Sefaretnamesi ¹

Haydar Efendi's Sefaretname in Iran

Submission Type: Research Article

Received-Accepted: 29.04.2022 / 16.06.2022

pp. 79-106

Journal of Universal History Studies (JUHIS) • 5(1) • June • 2022 •

Melike Sarıkçıoğlu Ökten

Muđla Sıtkı Koçman University, Associate Professor Dr., Department of History, Muđla, Turkey

Email: msarikcioglu@mu.edu.tr

Orcid Number: 0000-0001-7915-3285

Mertcan Güngör

Researcher

Email: mrtcngngr58@gmail.com

Orcid Number: 0000-0001-8944-6575

Cite: Sarıkçıoğlu Ökten, M. & Güngör, M. (2022). Haydar Efendi'nin İran Sefaretnamesi . Journal of Universal History Studies , 5 (1) , 79-106 . DOI: 10.38000/juhis.1110923

¹ This article is analyzed by two reviewers and it is screened for the resemblance rate by the editor/ Bu makale iki hakem tarafından incelenmiş ve editör tarafından benzerlik oranı taramasından geçirilmiştir.

* In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed/ Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

* This work is licensed under a [Creative Commons BY-NC-SA 2.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.0/) (Attribution-Non Commercial-Share Alike).

Öz

Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinden başlamak üzere yıkılışına kadar yüzyıllar boyunca devam eden diplomasi tarihinde elçilerin faaliyetleri ile ilgili sefaretname yazma geleneği sürdürülmüştür. Osmanlı devrinde kaleme alınan sefaretnameler arasında günümüze ulaşan sefaretnamelerin çoğu geçici elçiler veya onların maiyetinde bulunan kimseler tarafından kaleme alınmıştır. Daimi elçiler, tarafından yazılan sefaretnameler de mevcuttur. Çalışmanın konusunu oluşturan "Haydar Efendi'nin İran Sefaretnamesi" adlı eser İran'da daimi elçilik açıldıktan sonra kaleme alınan ilk sefaretnamedir. Bu sefaretname, Ahmet Vefik Efendi'nin Tahran'a 15 Haziran 1851'de büyükelçi sıfatı ile atanmasıyla heyetinde sefaret müsteşarı olarak görev alan Haydar Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Sefaretnamede Osmanlı elçilik heyetinin yolculuğu ve İran tarafının Osmanlı elçilik heyetini nasıl karşıladığı ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Ayrıca sefaretname, Osmanlı elçilik heyeti ve elçinin İran tarafından karşılama seremonilerine binaen sergilediği tutum ve davranışlarla ilgilide ayrıntılı bilgileri içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Haydar Efendi, Sefaretname, İran, Osmanlı, Diplomasi.

Abstract

In the history of diplomacy, which lasted for centuries from the foundation of the Ottoman Empire to its collapse, the tradition of writing sefaretname (the book of embassy) about the activities of the ambassadors was maintained by many ambassadors. Among the ones written during the Ottoman period, most of the sefaretnāmes that have survived to the present day were written by temporary ambassadors or their entourage. There were also sefaretnāmes scribed by permanent ambassadors. The work named "Haydar Efendi's Sefāretnāme in Iran", which is the subject of the study, was the first sefaretnāme written after the permanent embassy was opened in Iran. This sefaretnāme written by Haydar Efendi who took part in the delegation of Ahmet Vefik Efendi, when appointed as ambassador to Tahran on June 15, 1851, as the embassy undersecretary. In this sefaretname, the journey of the delegation of Ottoman embassy and how the Iranian side welcomed the Ottoman embassy are explained in detail. In addition, the sefaretname contains detailed information about the attitudes and behaviours of both the Ottoman delegation and the ambassador in connection with the welcoming ceremonies by the Iranian side.

Keywords: Haydar Efendi, Sefaretname, Iran, Ottoman, Diplomacy.

Giriş

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren yabancı devletlerle siyasi ve ekonomik ilişkiler içine girmiştir. Devletin sınırlarının genişlemesiyle de Osmanlı yabancı devletlerle olan siyasi ve ekonomik ilişkilerde giderek daha önemli duruma gelmiştir. Bu durum devletlerarası ilişkilerin vazgeçilmez olan diplomasinin Osmanlılar nezdinde önemini artırmış ve diplomasi geleneğinin oluşmasını sağlamıştır. Osmanlı diplomasisinde 18. yüzyılın sonuna kadar elçilerin kendilerine verilen vazifeleri yerine getirdikten sonra, ülkelerine dönme esasına dayanan “geçici diplomasi” veya “ad hoc diplomasi” olarak adlandırılan metot benimsenmiştir. Osmanlı Devleti'nin böyle bir metot benimsenmesindeki başlıca sebeplerden biri Avrupa'nın politik ve diplomatik oyunları ve taahhütlerinden uzak kalarak serbest hareket etme isteğidir (İskit, 2007, s. 146; İpşirli, 1995, s. 9). İkincisi de bu serbestliğin, Avrupa devletlerine karşı bir çeşit üstünlük göstergesi olarak nitelendirilmesidir (Tuncer, 1995, s. 44).

Geçici diplomasi döneminde elçilerin gönderilmesindeki amaçlar arasında: “barış anlaşmaları ve ticari sözleşmeleri imzalamak, barış önerisinde bulunmak veya barış için görüşmeler yürütmek, dostluk ilişkileri temin etmek veya dostluğu kuvvetlendirmek, cülus ve zafer bildirmek, mektup ve armağan götürmek, kralları taç giyme törenlerinde Osmanlı'yı temsil etmek, Osmanlı'nın alacağı borçları tahsil etmek ve ülkelerin Osmanlı'ya karşı görüş ve düşüncelerini öğrenmek” sayılabilir (Tuncer, 1995, s. 44-45).

Osmanlı Devleti'nin siyasi, ekonomik ve askeri olarak güç kaybetmesine paralel olarak geçici diplomasi metodundan vazgeçmeye başladığı görülür. Nitekim modern diplomasi anlayışının temel ilkelerinden olan eşit şartlarda müzakere ve yüz yüze görüşme ilkesi, kendisini 1606 yılında imzalanan Zivatorok Anlaşması ile göstermiştir (Çiftçi, 2020, s. 317). Ancak bu ilkenin Osmanlı tarafından kabul edilmesi, daimi diplomasi metodunun derhal kabul edildiği anlamına gelmemektedir. Nitekim Osmanlı Devleti ilk daimi elçiliğini III. Selim döneminde 1793 yılında Londra'da açmıştır.

Osmanlı Devleti'nde geçici diplomasinin yanı sıra daimi diplomasinin kullanılmaya başlanmasındaki temel amaç: Avrupa ülkeleri esas alınarak yapılan Nizam-ı Cedit düzenlemeleri için gereken bilgi ve tecrübenin sağlanmasıdır (Yalçınkaya, 2010, s. 593). İlerleyen yıllarda Osmanlı Devleti'nin çıkarları ve topraklarının korunması diğer devletlerle uzlaşma arayışını doğurmuş; bu durum diplomasinin önemini artırmış ve daimi elçiler, ilişkilerin yürütülmesindeki en önemli unsurlar olmuşlardır (Davinson, 2015, s. 291).

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde gönderilen elçilerin derecelerinin olduğuna dair bilgi yoktur. Ancak 16.yüzyıldan itibaren elçilerde görevlerinin niteliklerine ve gönderilecekleri devletin durumuna göre büyükelçi ve ortaelçi şeklinde bir derecelendirilmeye gidilmiştir. Mektup götürmek için daha basit görev verilenler de nameres olarak isimlendirilmişlerdir. Nameresden de daha az önemli görevler için gönderilen kişilere de çavuş denmiştir (İskit, 2007, s. 150). Osmanlı Devleti, 19.yüzyıl başlarında elçi rütbelerini 1815 Viyana Kongresi ve 1818 Aix-la-Chapelle Protokolü'ne uygun şekilde büyükelçi, ortaelçi, mukim elçi ve maslahatgüzar olarak belirlemiştir. Elçilerin buldukları ülkelerdeki başlıca görevleri ise müzakere, müşahade ve himaye olmak üzere belirlenmiştir (İpşirli, 1995, s. 14). Açılan elçiliklerin yanı sıra Osmanlı Devleti 1802 yılından itibaren konsolosluk açmaya başlamıştır. Konsoloslar “şehbender” adıyla anılmış olup buldukları ülkede faaliyet gösteren Osmanlı tüccarlarının menfaatlerini korumak için görevlendirilmişlerdir

(İpşirli, s. 14; Pakalın, 1993, s. 316). Böylece Osmanlı Devleti 18. yüzyılın son dönemlerine kadar kullandığı geçici diplomasi metodunun yanı sıra daimi diplomasi metodunu sürdürmeye başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinden başlamak üzere yıkılışına kadar yüzyıllar boyunca süren diplomasi tarihinde elçilerin veya elçilik heyetinde görevli kişilerin faaliyetleri ile ilgili sefaretname yazma geleneğine devam edilmiştir (Beydilli, 2009, s. 289).

Osmanlı devrinde kaleme alınan sefaretnameler arasında günümüze ulaşan sefaretnamelerin pek çoğu, geçici elçiler veya onların maiyetinde bulunan kimseler tarafından kaleme alınmıştır. Daimi elçiler tarafından yazılmış olan sefaretnameler de mevcuttur. Faik Reşit Unat, Osmanlı sefaretnamelerini “hususî” ve “umumi” olarak iki gruba ayırmıştır. Bunlardan birincisi sefirlerin asıl memuriyetini nasıl ifa ettiğine dair yazdıkları takrirleri kapsamaktadır. Bu gruptaki eserler bu özellikleri bakımından resmi belge niteliği taşımaktadır ve tamamen siyasi karakterlidirler. İkinci grup ise yolculuğun seyri ve görülen yerlerin kültürü, sosyal ve idari hayatı, askeri durumu, sanayisi gibi hususların bildirildiği eserlerdir (Unat, 2008, s.45). Her ne kadar sefaretnameler iki gruba ayrılarak incelense de bu iki grubun özelliklerini birlikte taşıyan sefaretnamelerde bulunmaktadır.

Sefaretnameler elçilerin görevleri ve faaliyetleri için ana kaynak olmasının yanı sıra siyasi, ekonomik ve kültürel alana ait pek çok bilgi barındırmaktadır. Sefaretnamelerde zaman zaman karşılaştırma ve değerlendirmelere yer verilmesi, bu eserlerin değerini arttıran bir diğer özelliğidir.

Çalışmamızın konusunu oluşturan “Haydar Efendi'nin İran Sefaretnamesi” adlı eser İran'da daimi elçilik kurulduktan sonra kaleme alındığı bilinen ilk sefaretnamedir. Osmanlı Devleti, 24 Şubat 1840 tarihinde Tebriz'de şehbenderlik açılana kadar İran'da daimi temsilci bulundurmamıştır. Tahran Sefareti ise 12 Haziran 1848 tarihinde kurulmuştur. Tebriz Şehbenderi bulunan Ali Namık Bey, maslahatgüzar sıfatıyla Tahran Sefareti'ne 12 Haziran 1848'de tayin edilmiştir. Fakat İran'daki Şah değişimine bağlı olarak Şah'a Name-i Hümayun götürmesi için geçici elçi sıfatıyla Mustafa Sami Efendi görevlendirilmiştir. Ali Namık Bey ise 15 Nisan 1851'de Tahran'da göreve başlamıştır. İki elçinin görev süreleri aynı tarihleri kapsamıştır. Ve iki elçi arasında anlaşmazlıklar yaşanmıştır. İki elçinin anlaşamaması devletin zararına görülerek hem Mustafa Sami Bey hem de Ali Namık Bey 14 Haziran 1851'de görevlerinden azledilmişlerdir. Ali Namık Bey'in azledilmesi ile boş kalan Tahran Sefareti'ne Ahmet Vefik Efendi 15 Haziran 1851'de büyükelçi sıfatıyla atanmıştır (Acar, 2020, s. 64-136).

Söz konusu sefaretnamenin müellifi Haydar Efendi ise İran'a atanan ikinci daimi elçi olan Ahmet Vefik Efendi'nin maiyetinde sefaret müsteşarı sıfatıyla görevlendirilmiştir (B.O.A. DH. SAİDd. 1/298). “Umumi Sefaretnameler” arasında değerlendirilebilecek eser eksik olmasına karşın elçilik heyetinin yolculuğu ve özellikle İran ile kurulan daimi diplomasinin ilk yıllarında teşrifatın nasıl uygulandığına dair dikkat çekici bilgileri içermesi bakımından oldukça önemlidir. Ayrıca sefaretname, bu makale ile ilk defa gün yüzüne çıkmış olacaktır. Yapılan araştırmalara rağmen sefaretnamenin eksik kısmına ulaşılamamıştır.

1. İran Sefaretnameleri

İki devlet arasındaki ilişkilere baktığımızda ilk dönemlerin savaşlar içinde geçtiğini son dönemlere gelince 18.yüzyıldan itibaren artık savaşların son bulduğu ve iki devlet arasındaki sorunların diplomatik yollarla çözülmeye çalışıldığı görülür. Günümüze ulaşan İran sefaretnamelerinin en erken tarihli Ahmet Dürri Efendi'ye aittir (Unat, 2008, s. 60).

1. a. Ahmet Dürri Efendi Sefaretnamesi (1721)

Ahmet Dürri Efendi'nin İran Sefaretnamesi, siyasi içerikli ve en erken tarihli İran sefaretnamesi olması açısından önemlidir. Bu sefaretname Safevi Devleti'nin yıkılmadan önceki son zamanları hakkında önemli bilgileri içermesi ve Osmanlı Devleti'nin bu bilgilere göre İran'a yönelik politikasını belirmesi açısından da önemli bir eserdir (Ürkündağ, 2006, s. 5-58; Talay, 1994, s. 34-35).

1. b. Mustafa Nazif Efendi İran Sefaretnamesi (1746)

Mustafa Nazif Efendi, Osmanlı Devleti tarafından İran'da Safevi Devleti'nin yıkılmasından sonra 1837'de hâkimiyet sağlayan Nadir Şah'a gönderilen elçidir. Mustafa Nazif Efendi'nin İran'a gönderilme amacı Nadir Şah ile barış görüşmelerinde bulunmaktır. Mustafa Nazif Efendi de bu görevine binaen diplomatik faaliyetlerini ve gözlemlerini içeren bir sefaretname yazmıştır (Budak, 1999, s.18-39; Unat, 2008, s. 84-86).

1. c. Kırımlı Mustafa Rahmi Efendi İran Sefaretnamesi (1747)

1746'da Osmanlı-İran arasında imzalanan Kerden Anlaşması'nın Osmanlı tarafından onaylanması amacıyla Nadir Şah tarafından Osmanlı'ya gönderilen heyete karşılık olarak I. Mahmut tarafından Kesriyeli Hacı Ahmet Paşa'nın önderliğinde gönderilen heyetin içinde vakanüvis ve mektupçu görevi ile yer alan Kırımlı Mustafa Rahmi Efendi'nin yazdığı sefaretnamedir. Sefaretnamenin içeriğine baktığımızda İran elçilik heyetine İstanbul'da yapılan merasim, Osmanlı elçilik heyetinin İstanbul'dan başlayarak İran hududuna kadarki güzergahları, İran'da geçtikleri güzergahlar, İran'ın coğrafi, sosyal ve imar durumu, Nadir Şah'ın ölümü ve heyetin geri dönüşünü içermektedir (Toğaç, 2000, s. 22-24; Unat, 2008, s. 84-86).

1. d. Mehmet Refi Efendi İran Sefaretnamesi (1807)

Rusya'nın 18. yüzyıldan itibaren askeri ve siyasi alanda güçlenmesi, onu Osmanlı Devleti'nin ve İran'ın ortak düşmanı durumuna getirmiştir. Napolyon'un Fransa ve Avrupa siyasetinde etkin hale gelmesiyle de Rusya ile Fransa karşı karşıya gelmiştir. Durum böyle olunca Rusya'ya karşı İran, Fransa ve Osmanlı devletlerinden oluşan bir ittifak oluşturma fikri ortaya çıkmıştır. Ancak Osmanlı Devleti bu üçlü ittifaka dahil olmaya sıcak bakmadığı gibi Fransa, İran ve Rusya arasında oluşturulması muhtemel ittifakları önlemek ve bunun için İran ile Fransa'nın arasını açmak istemiştir. Bu durum üzerine Seyyit Mehmet Refi Efendi, Mayıs 1807'de İran elçisi olarak görevlendirilmiştir. Refi Efendi bahsi geçen meseleler üzerine faaliyet göstermenin yanı sıra İran ile Osmanlı Devleti arasında süregelen olayları da görmüştür. Seyyit Mehmet Refi Efendi bu görev esnasında yazdığı takrir ve sefaretnamesi ile İran'ın Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttüğü siyaset, İran'ın iç meseleleri ve Osmanlı-İran sınırında yaşanan olaylar hakkında bilgiler vermiştir. Ayrıca o dönem Osmanlı Devleti'nin İran'a yönelik izleyeceği politikaya rehberlik etmiştir (Sarıçioğlu ve Güngör, 2020, s. 928-953).

1. e. Bozoklu Osman Şakir Efendi Musavver İran Sefaretnamesi (1811)

İran, Osmanlı ile ortak düşmanı olan Rusya'ya karşı iş birliği yapmak ve iki devlet arasında iyi ilişkiler sağlanması amacı ile elçi göndermiştir. Osmanlı Devleti de bu elçiye karşılık aynı düşünceler içerisinde Rusya'ya karşı ittifak yapmak ve iyi ilişkiler geliştirmek amacı ile 1810 tarihinde İran'a elçi olarak Yasincizade Abdülvahhab Efendi başta olmak üzere bir heyet atamıştır. Heyette tercüman olarak bulunan Bozoklu Osman Şakir Efendi Musavver İran Sefaretnamesini kaleme almıştır. Eser bu heyetin İstanbul'dan

Tahran'a ulaşmaya kadarki yolculuğunu içermektedir. Eserin en önemli özelliklerinden biri de bu yolculuğu yazının yanında resimlerle anlatmasıdır (Osman Şâkir Efendi, s.13-204).

2. Kaçar Hanedanlığı Dönemi Osmanlı-İran İlişkileri

İran'da Safevi, Avşar, Zend hanedanlarından sonra 1794 yılında Kaçar Hanedanı yönetime geçmiştir. İran'da hakimiyetini sağlayan Kaçarlardan Ağa Muhammet Han, 1794'de şahlığını ilan ettikten sonra Osmanlı Devleti'ne iki devlet arasında yapılan anlaşmaların geçerli olduğunu bildirmiştir. Osmanlı Devleti de olumlu şekilde cevap vermiştir (Kalantari, 1975, s. 18). Ağa Muhammet Han'ın 1798'de ölmesiyle devletin başına Feth Ali Şah geçmiştir. Feth Ali Şah ve Osmanlı Devleti de bu dönemde iç meselelerle uğraştıkları için aralarında barışı korumaya yönelik politika takip etmişlerdir (Uçarol, 2000, s. 53). 19. yüzyılın başında Rusya, Kafkasya ve Gürcistan'ı istila etmeye başlayınca İran 1804 yılında Rusya'ya karşı savaş açmak zorunda kalmıştır. Fakat Rusya'nın ilerlemesini durduramamıştır (E.R.İ.B.M.K., 1372, s. 146-147, 155-156, 158-159, 212-213). İran 1806'da Rusya'ya Bakü ve Dağistan'ı bırakmıştır. Böylece Rusya yönünü Osmanlı Devleti'ne çevirmiştir (Süleyman Nazif, 1923, s. 22-23). Rusya, Eflak ve Boğdan beyliklerinin değiştirilmesini bahane ederek 1806'da Osmanlı topraklarına saldırmıştır. (Karpat, 1992, s. 342). İki devlet arasında 1812 Bükreş Anlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır. Böylece Rusya Kafkasya'da üstün duruma geçmiştir. Osmanlı Devleti ile savaşı sonlandıran Rusya tekrardan yönünü İran'a çevirmiştir. İran, 1813'te Rusya ile giriştiği savaştan büyük bir yenilgi ile çıkarak 1813 Gülistan Anlaşması'nı imzalamak zorunda kalmış ve Kafkasya'dan çekilmiştir (Türk, 2000, s. 6). İran, Rusya'ya karşı kaybettiği toprakları Osmanlı'dan telafi etmek amacıyla Osmanlı Devleti'nin batıda 1821 Yunan ayaklanması, Bosna-Hersek ayaklanması ve Arabistan'da Vehhabilerin ayaklanmaları gibi sorunlarla uğraşırken Haydaranlı ve Sıbikî aşiretlerinin Osmanlı'ya sığınmasını bahane ederek Rusya'nın da desteğini alarak Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştır (Aykun, 1995, s. 17; Türk, s. 9). İran doğuda Erzurum'a güneyde Bağdat'a kadar ilerlemiştir. Ancak İran bu ilerlemesine rağmen 1822'de ordusundaki kolera salgınından dolayı geri çekilmek zorunda kalmıştır (Afkhami, 2003, s. 16-17). Osmanlı Devleti de batıda Yunan isyanıyla uğraştığı için barışı kabul etmek zorunda kalmıştır (Anderson, Doğu, 2000, s. 73-104). İki devlet arasında yapılan barış görüşmelerinde 1747 tarihli anlaşma esas alınarak 1823 I. Erzurum Anlaşması imzalanmıştır (E.R.D.R.S.İ.İ.R.O., 1365, s. 246-247, 251, 258-270).

Osmanlı Devleti ile anlaşma imzalayan Rusya, yönünü tekrar İran'a çevirdi. Rusya'nın baskılarına dayanamayan İran, 1826'da Rusya'ya savaş açmak zorunda kaldı (E.R.D.R.S.İ.İ.R.O., 1365, s. 336) ve Rusya karşısında büyük bir yenilgiye uğradı. Çok ağır şartlar taşıyan 1828 Türkmençay Anlaşması'nı imzaladı. Anlaşma gereği iki devlet arasında Aras nehri sınır oldu (Türk, 2000, s. 6). Rusya, İran ile barış anlaşması imzalayınca yönünü tekrar Osmanlı Devleti'ne çevirdi. Osmanlı Devleti, Rusya karşısında büyük bir yenilgi alarak 1829'da Edime Anlaşması'nı imzaladı (Uçarol, 2000, s. 53; 2002, s. 1194-1195). Sonuçta iki devletinde Rusya'ya karşı ağır şartlar içeren anlaşmalar imzalaması onları birbirine yakınlıktırdı ve aralarındaki sorunların iyi niyet ve görüşmelerle çözülmesine karar verdiler (Kalantari, 1975, s. 202).

İki devlet arasındaki ilişkiler devletlerin kendi iç sorunlarıyla ilgilenmekten dolayı kısa süreli sakin geçti. Fakat bölgedeki sıkıntılardan dolayı iki devlet tekrar karşı karşıya gelmiştir. İki devlet arasında bu problemlere baktığımızda Osmanlı Devleti tarafından Süleymaniye Valisi Mahmut Paşa'nın görevden alınması ve onun da İran'a iltica etmesi vardır. Baban Mutasarrıfı Ahmet Paşa'nın İran topraklarından olan Sine Hâkimi Rıza Kuli Han'a müdahale etmiştir (Aykun, 1995, s. 22-23). Ve 1837 yılında Bağdat Valisi Ali

Paşa'nın Muammer'de yaşayan Ben-i Ka'b aşiretinin ayaklanarak vergilerini vermemesi üzerine buraya asker sevk etmiştir. Bu durum üzerine İran da bu bölgeye asker sevk etmiştir (Mehmed Hurşit Paşa, 1997, s. 23; E.R.D.R.S.İ.R.O., 1365, s. 152). Rusya ve İngiltere'nin bu duruma müdahale etmesiyle iki devlet hududa yığıdıkları askerlerini eş zamanlı olarak çekmişlerdir (Aykun, 1995, s. 67). İki devlet, aralarındaki sorunları çözmek için İngiltere ve Rusya'nın aracı devletler olarak yer alacakları bir komisyon kurulmasına karar verdi. Erzurum'da 1843'te toplanan komisyon, görüşmelerde başta Süleymaniye, Muhammere, Zuhâb ve aşiretlerle ilgili sorunları, gümrük ve ticaret meseleleri, hac ve ziyaret yerlerini ele aldı (Aykun, 1995, s. 105-180). Komisyon dört yıl çalıştıktan sonra dokuz maddelik anlaşmayı kabul etti (Nasiri, 1977, s. 9-10). İki devlet arasında 3 Haziran 1847'de dokuz maddelik II. Erzurum Anlaşması imzalandı (Nasiri, s. 11-14).

1847'de imzalanan II. Erzurum Anlaşması'na göre, Osmanlı, İran, Rusya ve İngiltere'nin temsilcileri iki devlet arasındaki sınır sorununu çözmek için birçok defa bir araya gelmiştir (Sarıkçıoğlu, 2013, s. 65-109). Bu dönemden itibaren Osmanlı-İran ilişkileri ve görüşmeleri bu anlaşma üzerinden devam etmiştir.

3. Haydar Efendi'nin İran Sefaretnamesi (1851)

Osmanlı ve İran devletleri arasında imzalanan 1847 tarihli II. Erzurum Anlaşması'na göre sınır sorunlarını çözmek amaçlı temsilciler belirlenmiştir. Osmanlı tarafından Ferik Derviş Paşa, İran tarafından Mirza Cafer Han Müşirüdevle temsilci olarak atanmıştır. Yine II. Erzurum Anlaşması'na göre gözlemci olarak Rusya ve İngiltere'den temsilcilerde gönderilmiştir (B.O.A., HR.SYS. 705/1). Ayrıca Osmanlı Devleti, Farsçayı ve İran edebiyatını iyi bilen Ahmet Vefik Efendi'yi 1851'de Tahran büyükelçiliğine atamış ve 1854'e kadar bu görevde kalmıştır (B.O.A., DH. SAİDd. 1/298). Ahmet Vefik Efendi iki devlet arasındaki sınır sorunlarında Ferik Derviş Paşa'ya yardımcı olması, sınırda bulunan aşiretlerin çıkardıkları sıkıntılar, İran'da ikamet eden ve ticaret ile uğraşan tebaanın sorunlarının çözülmesi amacı ile büyükelçi olarak gönderilmiştir (Nasiri, 1977, s. 81-85). Sefaretnameyi kaleme alan Haydar Efendi de Ahmet Vefik Efendi'nin heyeti içinde elçilik müsteşarı olarak görev almıştır (B.O.A., DH. SAİDd. 1/298).

3. a. Haydar Efendi

Bu sefaretnamenin yazarı olan Haydar İbrahim (Mehmed Süreyya, 1996, s. 658) Efendi, bir ara Üsküdar zabıtasında çalışmış Mehmet Ağa'nın 1825/26 tarihinde İstanbul'da doğan oğludur (B.O.A., DH. SAİDd. 1/298).

Sıbyan mektebinden sonra Ulum ve Mekteb-i Maarif-i Adliye'de Arapça ve Farsça eğitimi sonunda diplomasını almıştır. Buradan iyi derecede Arapça ve Farsça bilerek mezun olmuştur. Tercüme Odası'nda Fransızca, genel tarih ve matematik okumuştur. Türkçe yazmasını öğrenmiştir. 1844/45 tarihinde 19 yaşında Divan-ı hümayun kalemine çırak olarak girmiştir. Bir sene Mühimme Odası'nda çalıştıktan sonra Tercüme Odası'na nakil olmuştur. Devamında Hamse nişanına ve yüz kuruştan başlamak üzere altı yüz kuruşa kadar maaş ödenerek 1850/51 tarihinde Memleketeyn meselesi esnasında buraya başkâtip olarak tayin edilmiştir. Burada beş bin kuruş maaş almıştır. Memleketeyn'de iki sene görev yaptıktan sonra üç bin kuruş maaş ve rütbe-i saniyye verilmesiyle Tahran Sefareti müsteşarlığına memur olarak atanmıştır. Tahran'da bulunan Büyükelçi Ahmet Vefik Efendi'nin İstanbul'a dönmesiyle Haydar Efendi yirmi bin kuruş maaş ve maslahatgüzarlık sıfatıyla beş sene bu görevde bulunmuştur. Bu görev esnasında ilk olarak Tasvîr-i Şâhî ve sonra da Şîr-i Hurşîd nişanı almıştır. 1855 yılında İstanbul'a dönmüştür. Burada Kavaim Beyoğlu

komisyonunda görev almıştır. Sonra yedi bin beş yüz Frank maaş ile Paris maslahatgüzarlığına dördüncü rütbe Mecidiye nişanı verilerek görevlendirilmiştir. 1856 yılında imzalanan Paris Anlaşması'na binaen 1857 tarihinde ve sonra Memleketeyn'e dair konferanslarda görevlendirilmiştir (B.O.A., DH. SAİDd. 1/298). Haydar Efendi 23 Şubat 1858'de maslahatgüzar olarak Paris'e ulaşmıştır (B.O.A.,HR. MKT 227/29; 260/72; B.O.A., A. DVN 134/24). Kısa süre sonra da kırk bin kuruş maaş ile Petersburg'a maslahatgüzar tayin edilmiştir. Burada Lejyon donör nişanının dördüncü ve üçüncü rütbeleri ile taltif edilmiştir(B.O.A.,HR.MKT. 260/72; B.O.A.,DH. SAİDd. 1/298). Petersburg'da iki seneye yakın çalışmıştır. Ekim 1859'da otuz bin kuruş maaş ve rütbe-i evvelî sınıf-ı sani tevcihiyle Tahran sefaretine görevlendirilmiştir (B.O.A., İ.MMS.16/665; B.O.A., DH. SAİDd. 1/298). Haydar Efendi, Tahran'da üç sene çalıştıktan sonra "haksız yere bir mülk edinmediğini ve ihanet etmediğini, on beş seneden beri daimi olarak yurtdışında memur olarak çalıştığını, İran'a iki defa gelmiş olduğunu ve yerine elçiliğin başkâtibi İsmail Bey'in de bakabilecek dirayette olduğunu" söyleyerek İstanbul'a dönmek istediğini belirten yazıyı 21 Ocak 1863'de göndermiştir. Dersaadet, Haydar Efendi'nin sağlık nedenleri dolayısıyla İstanbul'a dönmesine, başkâtip İsmail Bey'in geçici olarak maslahatgüzarlığa tayin edilmesine 30 Haziran 1863'de izin vermiştir. Bu izin Abdülaziz tarafından da 1 Temmuz 1863'te onaylanmıştır (B.O.A., İ.HR. 201/11444) Haydar Efendi İstanbul'da geçici süre ile bulunduğu zaman diliminde ortaya çıkan Tunus ihtilâlini araştırması için yüz bin kuruş harcırah ile komiser tayin edilmiştir. Haydar Efendi, beş buçuk ay sonra ihtilâli ortadan kaldırarak İstanbul'a geri dönmüştür. Haydar Efendi bu görevdeki başarısından ve yüksek zekası, hızlı kavrama yeteneği övülerek üçüncü rütbe Mecidiye nişanı ve ikinci terfi 23 Mart 1864'de uygun görülmüştür (B.O.A, İ.HR 206/11846). Haydar Efendi 7 Ekim 1864'de fevkalade murahhas büyükelçi olarak elli bin kuruş maaş ile Viyana sefaretine tayin olunmuştur (B.O.A., İ.HR 212/12312, 211/12242; B.O.A., DH. SAİDd. 1/298) 12 Mart 1865'te yüz bin kuruş harcırah alarak Viyana'ya doğru yola çıkmıştır. 15 Haziran 1865'te Avusturya Hariciye Nezareti tarafından kabul görmüştür (B.O.A., İ.HR. 211/12242). Haydar Efendi, burada sağlık sorunlarının tedavisi ve ailesini görmek için İstanbul'a geri dönmek istediğini, 22 Ağustos 1868'de Hariciye Nezareti'ne bir yazı ile bildirmiştir. Kendisinin bu talebi 9 Eylül 1868 tarihli bir yazı ile kabul görmüştür (B.O.A., İ.HR. 233/13775). Buradaki çalışmalarından dolayı birinci rütbe Mecidiye nişanı ile ödüllendirilmiştir. 1870 tarihinde yirmi beş bin kuruş maaş ile İstanbul şehremini olarak atanmıştır. Bu görevdeyken Avusturya imparatoru tarafından Viyana'daki görevine binaen değerli taşlarla süslenmiş bir mahfaza 2 Ekim 1870'te şehremini Haydar Efendi'ye takdim edilmiştir (B.O.A., İ.HR. 246/14632). İstanbul şehremini iken ihalede usulsüzlük yaptığı gerekçesi ile Ağustos-Eylül 1871'de (Mehmed Süreyya, 1996, s. 658) azledilmiş ve iki sene müddetle Midilli adasına sürülmüştür (B.O.A., Y.EE. 44/107). Haydar Efendi 30 Kasım 1871'den itibaren yedi buçuk ay Midilli'de sürgün kaldıktan sonra (B.O.A., DH. SAİDd. 1/298) kaldığı süre yeterli görülerek merhameten affedilerek 28 Temmuz 1872'de İstanbul'a dönmesine izin verilmiştir (B.O.A., İ.DH. 654/45484). Affedilerek Dersaadet'e geri dönen Haydar Efendi Meclis-i Tanzimat'a aza ve bir ay sonra on yedi bin beş yüz kuruş maaş ile Bosna vilayeti islahat komisyonuna başkan tayin edilmiştir(B.O.A., İ.DH. 654/45484). Buradaki görevini tamamladıktan sonra İstanbul'a dönmüştür. Bu dönemde Osmanlı Devleti tarafından karşılıklı barış içerisinde yürütülmeye çalışılan İran ilişkilerine gölge düşürmemek amaçlı daha önce Tahran'da iki defa bulunan ve orada iyi tanınmış, diplomasi usulünde tecrübeli olan Haydar Efendi'nin 26 Haziran 1877'de atanması uygun görülmüştür (B.O.A., İ.HR. 274/16622). Haydar Efendi Tahran sefaretine atanmasına rağmen kısa süre sonra bu görevinden istifa etmiştir (B.O.A., Y.A.HUS.159/27). Bu arada Ankara vilayeti valisi Süreyya Paşa'nın bu görevde yetersiz görülmesi üzerine azil edilmesi ve yapılan araştırmalarda mülkiye

işlerindeki tecrübe ve bilgisinden dolayı 29 Kasım 1877'de Haydar Efendi bu göreve uygun görülerek sahip olduğu rütbe ile Ankara valiliğine atanmıştır. (B.O.A., YA.HUS. 159/27; B.O.A., MB.İ. 41/178; B.O.A., İ.MMS. 58/2680; Mehmed Süreyya, 1996, s. 658). 12 Aralık 1878'de de başka bir göreve kaydırılmak üzere bu görevden alınmıştır (B.O.A., MB.İ. 49/48). Boş bulunan hariciye müsteşarlığına daha önceleri elçiliklerde çalışması ve dış politikaya vakıf olmasına binaen Haydar Efendi'nin atanması 19 Aralık 1878'de uygun görülmüştür (B.O.A., İ.HR. 278/17019). Hariciye müsteşarı iken padişahın izni ile Telgraf ve Posta Nezareti'ne 21 Ocak 1879'da nazır olarak atanmıştır (B.O.A., İ.DH.780/63425; Mehmed Süreyya, s. 658). Sonra bu görevden alınarak maaşı 14 Şubat 1880'den sonra on bin kuruşa düşürülerek 7 Nisan 1880'de görevinden azledilerek emekli edilmiştir (B.O.A., İ.ŞD. 62/3586; B.O.A., İ.DH 654/45484). Kendisine Ocak 1883'te emekli maaşı bağlanmıştır (B.O.A., İ.ŞD. 62/3586; B.O.A., İ.ŞD. 860/29). Haydar Efendi, kendisine emekli maaşı bağlandıktan kısa süre sonra ölmüştür (B.O.A., İ.ŞD. 860/29).

3. b. Sefaretnamenin Fiziksel Özellikleri

Haydar Efendi'nin İran Sefaretnamesi'nin bilinen tek nüshası Suna ve İnan Kırış Vakfı (SVİKİV) El yazması Koleksiyonu'na ait olup Suna ve İnan Kırış Vakfı İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi'nde Yz 65-2 demirbaş numarası ile kayıtlıdır. Eser bir yazma mecmuasının içinde bulunmaktadır. Bu mecmua içerisinde Haydar Efendi Sefaretnamesi'nden başka "Bulgaristan Kânûn-i Esâsîsi (1a-16b)", "Tarih-i Luter (37a-41a)", "Sudan Vukuât-ı Âhiresi (43a-48a)", "Mebâdî-i Vak'a ile Tafsilâtı (52b-62b)", "Bosna ve Panslavizm (63a-74b)" adlı eserler de yer almakta olup mecmua toplam 74 varaktan meydana gelmektedir. Mecmuanın kağıt özelliklerine bakıldığında Haydar Efendi Sefaretnamesi'nin yer aldığı 18a-36b varakları arasında kalan kısım hariç filigransız, suyollu kağıt kullanılırken 18a-36b varakları arasında kalan kısımda ise filigranlı, suyolu bulunmayan kağıt kullanılmıştır. Bu durumun yanı sıra mecmuanın tamamı rika hat ile yazılmış olup "1a- 16b" varakları arasında yer bulan "Bulgaristan Kânûn-i Esâsîsi" adlı eser mavi renkli mürekkep ile yazılmıştır. Mecmuanın geri kalanında ise siyah mürekkep kullanılmıştır. Bu özelliklerin yanı sıra Haydar Efendi Sefaretnamesi'nin başladığı 20b numaralı varak mecmuanın ilk sayfası olmamasına karşın ser-levha özelliklerini taşımaktadır. Nitekim kısmen bezenmiştir. Mecmua içerisinde yalnızca 20b-34b varakları arasında kalan kısımda yer alan yazı alanları cetvel içine alınmış geri kalan varaklarda ise cetvel kullanılmamıştır. Mecmua içerisinde 43a-52b ve 62a-74b varakları arasında sayfaların yan kenarlarına kağıt yapıştırılarak eklemeler yapılmıştır. 53a-61b varaklarında ise bazı sayfalar kenarlardan bir miktar kesilerek daraltılmıştır. Bu nedenle sayfa kenarlarında bulunan bazı kelimeler yarım kalmıştır. Sayfaların ebatları üzerinde yapılan bu eklentiler ve kesmeler, mecmuayı oluşturan sayfalar bir araya getirildiğinde sayfaların düzenli durmasını sağlamak için uygulanmış olmalıdır. Mecmuanın içerisinde yer bulan bu eserlerin birbirinden ayrılan biçim ve biçim özellikleri bize söz konusu mecmuanın perakende halde bulunan metinlerin –ki bu metinlerin farklı hattatlarca farklı tarihlerde yazılmış olmaları kuvvetli ihtimaldir- bir cilt içerisinde muhafazasını sağlamak maksadıyla oluşturulmuştur. Bu da eserlerin kaleme alındığı zaman değil de sonradan aynı cilt içerisinde toplanmış olduklarına işaret etmektedir.

Haydar Efendi Sefaretnamesi söz konusu yazma mecmuasının içerisinde yukarıda bahsedildiği gibi 18a-36b varakları arasını kapsamaktadır. 18a varığında "Sefaretle İran'a tayin buyrulan Ahmed Vefik Efendi ma'iyetiyle ve müsteşarlıkla Tahran'a giden Haydar Efendi eseridir ve nâ-tamamdır" notu rika hat ile sonradan yazılmıştır. Bu nottan da anlaşılacağı üzere eser tamamlanmamıştır. Bu durumun yanı sıra eserin

özensiz ve acemice yazılmış olmasına bakıldığında müellif nüshası değil müstensih nüshası olduğu düşünülmektedir. Eser her ne kadar tamamlanmamış olsa da sayfa kenarlarında bulunan reddadelere bakıldığında istinsah edilen kısmın günümüze eksiksiz ulaştığı görülmektedir. 18a ile 20b varakları arasında dört varak boş kalmış eser 20b numaralı varaktan başlatılmıştır, 27b ile 28a varakları arasında kalan iki varak ise numaralandırılmamıştır. Ayrıca mecmua içindeki diğer eserlerde derkenarlara yer verilmemiş, Haydar Efendi Sefaretnamesi'nde ise çeşitli sayfalarda derkenarlar yer bulmuştur.

3. c. Sefaretnamenin Muhtevası

Sefaretnameye yazar kendisinin almış olduğu eğitimden bahsederek başlamıştır. II. Mahmut döneminde Sultan Ahmet Camisi'nin Sultan Mahfili'nde yer alan Mekteb-i Maarif-i Adliyye adıyla orta dereceli sayılabilecek yeni bir okul açılmıştır. Bu okulun açılış amacı ise normal öğrencilerin dışında aynı zamanda devlet dairelerinde çalışmakta olan memurlarında bu okula devam etmelerini sağlayıp bilgi seviyelerini yükseltilmesidir. Haydar Efendide bu okula gittiğini iyi seviyede Arapça ve Farsça bildiğini belirtmiştir. Hatta Farsça konusunda Sadi ve Hafız'ın yazdıklarını okuyup anladığını ve ezbere bildiğini söyleyerek Farsça'ya ne kadar vakıf olduğunu göstermek istemiştir. Haydar Efendi, metnin devamında ise Ahmet Vefik Efendi'nin Tahran elçiliği heyetine nasıl seçildiğinden bahsetmiştir. Sultan Abdülmecid döneminde müsellemler ortasına memur ve sonrasında Tercüme Odası'nda dokuz yıl çalıştığını ve sonra dil tahsili için Ahmet Vefik Efendi'nin maiyetine girdiğini ve baş katip olarak tayin edildiğini ve sonra da Ahmet Vefik Efendi'nin Tahran elçiliği sırasında kendisini seçerek rütbesinin de ikinci dereceye çıkartılarak unvanının elçilik müsteşarlığına yükseltildiğini yazmıştır (Haydar Efendi, s. 20b).

Sefaretnamenin bu giriş kısmından sonra Haydar Efendi İstanbul'dan başlayıp Tahran'da son bulacak yolculuklarını anlatmaya başlamıştır. Heyet bu yolculuğa 18 Haziran 1852'de Çarşamba günü İstanbul'dan gemi ile hareket etmiştir. Sinop ve Samsun limanlarına uğrayarak Ramazan'ın 5. günü Trabzon iskelesine ayak basmıştır.

3. c. 1. Trabzon

Haydar Efendi, Trabzon'un, Osmanlı Devleti'nin en işlek liman ve kapanlarından birine sahip olduğunu ve İran'a giden Avrupa gemilerinin demirlediği bir şehir olduğunu belirtmiştir. Buna karşın devamlı fırtınalı hava koşullarına karşı tüccarların emniyetini layıkıyla sağlayacak bir limana sahip olmamasından gemilerin bir gün içinde hamulesini indirip buradan ayrıldıklarını kaydetmiştir. Ayrıca Trabzon'da önceden valilere mahsus bir saray ve bu yapının önünde küçük bir liman bulunduğunu; ancak sarayın zaman geçtikçe harabeye dönüşüp kerestehane olarak kullanıldığını, limanın ise bozularak kullanılmaz hale geldiğini bildirmiştir. Trabzon şehrinin halkı ticaret aşığı olarak nitelendirilmiş, köy ve kasabalarda yaşayan halk ise memleketlerinin dağlık ve taşlık arazi yapısına rağmen erkeklerin ve kadınların ortaklaşa gece-gündüz tarla ve bostanlarında ziraatla meşgul olduğu dile getirilmiştir. Bölgenin sık ormanlarının havayı temizlediği için burada yaşayan insanların tümünün sağlıklı bedenlere sahip olduğu ilave edilmiştir.

Trabzon'da kalmayarak aynı gün içerisinde yolculuklarına devam etmiştir. Trabzon'dan hareketle Gölçayır, Cevizli, Karakapan, Kurum, Ardıc ve (?) isimli köylere uğrayarak Ramazan'ın 11.günü olan Pazartesi, Erzurum eyaleti kazalarından olan ve Trabzon'a otuz iki saat mesafede yer alan Bayburt'a varmıştır (Haydar Efendi s. 21b).

3. c. 2. Bayburt

Haydar Efendi, Trabzon-İran arasındaki İpek ve Baharat yolunun bir durağı olması açısından önemi bulunan Bayburt'a ulaştıkları mevkiden çarşısını, pazarını ve Ermeni hükümdarlarının inşa ettiği kalenin görüldüğünü yazmıştır. Yazarın bahsettiği Bayburt Kalesi önemli bir yere yapılmıştır. Karadeniz'i Basra Körfezi'ne bağlayan ticaret yolu üzerindedir. Haydar Efendi bu kalenin Ermeni hükümdarları tarafından yapıldığını yazsa da kimler tarafından yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Haydar Efendi'nin naklettiğine göre burada bu kaleden başka eski bir bina yoktur. Sefaretnamede Çoruh Nehri'nin geçtiği yönde oldukça verimli olan iki yerinde taştan yapılmış köprüden bahsedilmiştir. Fakat günümüzde tarihi olan sadece Korgan Köprüsü ayaktaadır. Yazar buranın nüfusu ile ilgili olarak ve dört yüz kadar Müslüman hane ile altı bin nüfusu olduğu hakkında bilgi vermiştir. Kazanın iki üç saat mesafede söğüt ve mazı ağacından oluşan küçük bir orman bulunduğunu ve ahalsinin de ufak tefek ticaretle meşgul olduğunu ama ziraatla ilgilenmediklerini yazmıştır.

3. c. 3. Erzurum

Heyet Ramazan'ın 12. günü Bayburt'tan ayrılarak Kumlu, Beyanbeli, Hoşbikar ve İlica yoluyla 16 Ramazan Cumartesi günü Erzurum şehrine varmıştır. Heyetin yolculuğu, Bayburt'tan Erzurum'a kadarki mesafe 20 saat almış, Trabzon şehrinde Erzurum'a kadar 52 saat tutmuştur. Haydar Efendi'nin, Erzurum'la ilgili olarak ilk dikkatini çeken durum şehrin görülen arazisinde orman olmadığıdır. Buna bağlı olarak da odun ve kömürün yokluğudur. Yazar fakirlerin ısınmak için masrafsız olan tezeği kullandıklarını, tezeğin elde edilmesiyle ilgili olarak da rençberin sahip olduğu beş tarlasından ikisinin çayır olup onu biçtikten sonra ineklerine veya diğer hayvanlara verip, yedirdikçe hasil olan tezeği kerpiç gibi kesip, kömürlük benzeri yere yığıp bahar mevsimine kadar bunları kullandıklarını yazmıştır.

Yazar, Erzurum civarında bulunan köylerden 15-20 saatlik mesafeden küçük arabalar ile taşımacılık yapıldığını belirtir. Köylülerin taşımacılık faaliyetlerini sağladıkları iki tekerlekli küçük arabalara altı yedi çift öküz ve manda koşmaları yazarın dikkatini çekmiştir. Bu kadar küçük arabalara bu kadar çok sayıda hayvanın koşulmuş olmasının nedenini bu arabaların tamamında, her iki tekerleğin bağlı bulunduğu tek dingil ile birlikte dönmesinde bulmuştur. Bu nedenle hem küçük hem de kullanımının zor olduğunu keşfettiği ancak adını zikretmediği bu araba çeşidi "kağrı" olmalıdır. Haydar Efendi, bu durumun çözümü olarak da kullanılan tekerleklerin Dersaadet'te kullanılan arabalarınki gibi yapılmasını önermişse de bu tekerlekleri kimse görmediğinden bir netice alınamamıştır. Sefaretnamenin devamında halkın pek çoğunun ziraat ve ticaret ile uğraştığını yazmıştır. Şehir hakkında da zamanında oldukça sağlam yapılmış kalesinden, girişte bazı camilerden ve Akkoyunlu hükümdarlığı zamanından kalmış binalardan bahsetmiştir. Eyalet sonradan eklenen livalar olan Bayezid, Kars, Çıldır ile dokuz kazadan oluştuğu ve bölgenin yıllık arazi vergisi kırk yük, gümrük ile diğer vergiler yirmi beş yüke denk geldiği bilgisini vermiştir. Şehirler hakkında yazarın çok kısa bilgiler vermesinin nedeni olarak da ikamet sürelerinin çok kısa olmasına bağlanabilir.

3. c. 4. Beyazid

Heyet, Erzurum'da iki köyde kaldıktan sonra Dereboynu, Sütkal(?), Toprakkale, Arakum ve Araz suyunun meşhur Çoban Köprüsü'nü görerek Eleşkird'e bağlı Velibaba, Tahir, Mollasüleyman ve Boşeyk(?) köylerinden geçerek oradan Murat suyu geçidine gelip burada üç gün ikamet ettikten sonra Diyadin kazası yoluyla 2 Şevval Pazartesi günü Bayezid şehrine ulaşmıştır. Erzurum'dan Bayezid'e kadar mesafe 48 saat

sürmüştür. Haydar Efendi, Bayezid şehrine varınca yol üzerinde kasaba ve köyler olmasına rağmen buraların harp alanı olması nedeni ile ayakaltında kaldığını ve ahalisinin de “göçebe çultutmaz güruh takımı” olduğunu yazmıştır. Ayrıca durumun bu halde olmasına rağmen Beyazid’in çok iyi imar edildiğini belirtmiştir. Yazar bölgedeki harp durumundan dolayı halkın kiminin İran topraklarına ve kiminin de Osmanlı’da kalarak yer değiştirdiklerine dikkat çekmiştir. Bölge ahalisinin hepsi Müslüman değildir. Yarı Ermeni ve Katolik’tir. Ermeniler de vatanlarına geri dönmek üzere göç etmişlerdir. Fakat bölgede asayiş ve emniyetin sağlanması ile gelmemek üzere gidenler bile geri dönerek köy ve kasabaları şenlendirmişlerdir. Hatta göçebe olanlar bile göçebeliklerini bırakarak yerleşik ziraatla uğraşmaya başlamışlardır. Yazarın burada da dikkatini çeken durum birkaç senedir hiç ekilmemiş yerleri bile eken bu kişilerin Anadolu’da ve Rumeli’de bir ve yahut iki kişinin kolaylıkla yapabileceği işi, buradaki halkın sabana beş altı çift öküz koşarak altı yedi insan ile görmeleri olmuştur. Haydar Efendi’ye göre bu durum ya bu kişilerin çiftçilikten anlamadıklarından veya gerekli şeylerden mahrum olmalarından kaynaklanmaktadır.

Haydar Efendi, Bayezid Sancağı’nın imar olunmuş döneminde burada yaşayan göçebe Kürt ahalinin isyandan yüz çevirerek Osmanlı Devlet adamlarını dinlediklerini kaydetmiştir. Fakat burada şöyle bir sıkıntı vardır ki Beyazid Sancağı’nın arazisi hakkında bir nizam ve karar olmadığından ve halk araziye senetsiz mutasarrıf olduklarından gerek feragat etmede, intikalde ve gerek satmada ağız dalaşı ve kavgaların eksik olmamasıdır. Bu durumda hâkimin huzuruna çıksalar da belediye zabitanına gitseler de ellerinde tapu bulunmadığından veya kaza vilayet hâkimleri tarafından ellerine birer kâğıt parçası verilmiş ve bu kâğıt parçası hem davacının hem de davalının elinde bulunduğu ve sahih olduğu için iki tarafa da bir cezaya, tazire gerek görülememesinden bahseder. Çünkü bu problemin bir parçası da iki tarafa senedi verendedir şeklinde düşünülse de arazilerin mülkiyet hakkı konusundaki davalar sürmeye devam etmiştir. Haydar Efendiye göre bu konuda, bu bölgede görev yapan valiler ve kaymakamlar bir çözüm yolu bulup bu davaları sonuçlandırmış olsaydı hem halk arasındaki tartışma ve kavgaları son bulur hem de vazgeçme ve intikal harcından dolayı hazineye pek çok irat girmiş olurdu. Hatta şimdi bile tapu verilmeye başlansa hazineye bir iki bin ve belki üç bin kese akçe girebilirdi.

Heyet Hasan Kalesi’nden Bayezid’e gelmeden önceki yerlerde orman mevcut olmadığı için kış mevsiminde ahalinin oldukça sıkıntı çekmesi sebebiyle ağaç dikmelerini tavsiye ederek yola devam etmiştir. Haydar Efendi, Hasan Kalesi hakkında da zamanında oldukça sağlam yapılmış bir kale olduğundan ve içerisinde oldukça büyük yapılmış bir cami ve kalenin dışında taştan yapılmış geniş bir ılıcanın mevcudiyetinden bahsetmiştir. Yazarın bahsettiği Hasan Kalesi bulunduğu yere de isim vermiştir. Hasankale günümüzdeki adı ile Pasinlerdir; Doğu-Batı göç yolları üzerinde olması nedeni ile stratejik bir öneme sahiptir ve günümüzde de kaplıcaları ile ünlüdür.

Heyet, yoluna devam ederek Toprakkale’ye ulaşmıştır. Yazar Toprakkale’nin ismi gibi olduğundan, anılabilecek bir binası bulunmadığından; fakat daha eskiden Ermeni yönetimi zamanından kalmış büyük ve kargir bir kiliseden bahsetmiştir. Toprakkale, Osmanlı döneminde bazen Van çoğunlukla Erzurum eyaletine bağlı Bayezid sancağı içerisinde yer alan bir ocaklık olarak yönetilmiştir. Cumhuriyet döneminde ise sancakların kaldırılmasıyla 1927’de Ağrı’ya bağlanmış ve adı Eleşkirt olarak değiştirilmiştir. Toprakkale, Murat vadisinin Erzurum’a geçişini sağlayan batı ucunda yer aldığından İran- Kafkaslar - Anadolu arasında köprü görevi görmesi açısından önemli bir mevkiye sahiptir.

Yazar, Bayezid şehri hakkında da daha önceden buranın dört başı mamur bir yer olup nüfusu on bin haneyi geçerken buranın birdenbire perişan olduğunu ve sonra tekrar imar edilmeye çalışılsa da eski seviyesine ulaşamadığından bahseder; ama yine de günden güne gerek nüfusu ve gerek evlerin sayılarının arttığı bilgisini verir. Haydar Efendi'nin bahsettiği bu olay 1821 – 1822 yıllarında gerçekleşen İran akınlardır. Ciddi can ve mal kaybına sebep olmuşlardır. Şehir, yüce bir dağ üzerinde bulunup Ağrı dağının en yüksek yerinde de zarif ve görkemli bir şekilde yapılmış İshak Paşa Sarayı ve derbentte cami vardır. Cami uzun süredir tamir görmediğinden binası her ne kadar görkemli ve yontma taştan yapılsa da temeli iyi olmadığından ciddi bir tadilata ihtiyacı vardır. Bu tadilat da sancağın gelirlerinden üç dört sene beşer onar bin kuruş tahsis edilerek yavaş yavaş tamir edilebileceğini yoksa caminin yıkılmasının kaçınılmaz olduğunu dile getirmiştir (Haydar Efendi, s. 22b-24a). Günümüzde bu saray ve cami restore edilerek, ziyarete açıktır.

3. c. 5. Kazlıgöl

Heyet, Beyazid'de üç gün kaldıktan sonra Osmanlı-İran sınırına doğru yola çıkmıştır. Yazar bölgedeki Kürt aşiret beylerinin gayrı muntazam ve muvazzaf suretteki askerleriyle beraber beş bin kadar eli mızraklı, kırmızı hilatlı ve büyük külahlı Kürtlerin kendilerine mahsus olan mızkalarını çalarak, “padişahımızın düşmanları kör olsun” diye bağıarak, muharebe edercesine tabanca ve tüfek boşaltarak kendilerine Osmanlı hududu olan Kazlıgöl'e kadar eşlik ettiğini belirtmiştir. Burada Kürt aşiret beyleri, heyet için kurdukları yedi çadırdaki sac kebabı, yoğurt, tereyağı ve başka yiyecekleri heyet için hazırlamışlardır. Heyet burada hazırlanan yemekleri yemek için yarım saat ara vermiştir. Heyet burada yarım saat kaldıktan sonra İran hududu tarafından güçlü kuvvetli iki atlı gelmiştir. Bu kişiler Cafer Kuli Han'a bağlı İran hudut muhafızlarından olan Mahmud Han ve Gulam Ali Han idiler. Bu kişiler Osmanlı Devleti heyetini Cafer Kuli Han'ın kendi hudutları dahilinde beklediklerini haber vermişlerdir. Ayrıca bu kişiler Osmanlı Devleti'nin büyükelçisine, kendilerine şayet izin verilirse Tebriz'e kadar eşlik etmek istediklerini dile getirmişlerdir (Haydar Efendi, s. 24a). Ancak bu iki asker, sınırı aşarak bu teklifi Osmanlı heyetine getirmekle sınıra tecavüz etmiş sayılmışlardır. Heyet hudut belirleme meselesinde görevlendirilmiş olmasından İran tarafı İranlıları nerede ve hangi toprak üzerinde görür ise oradan hemen kesin hudut çizgisi çekilir düşüncesi içinde olmuşlardır. Bu sebeple heyetin yanına yalnız adı geçen mihmandar resmi üniformasıyla gelmiştir. Cafer Kuli Han'ın maiyetinde olan bin, bin beş yüz kadar atlı ise, hakkında ihtilaf olan yerleri ad edip tecavüz ettikleri mahalde bırakılmışlardı. Bu duruma binaen Haydar Efendi, Osmanlı'nın elinde hudut haritasıyla beraber asıl büyük harita olan Ahmet Vefik Efendi'nin heyette olduğunu ve İranlıların henüz bunun ne anlama geldiğinin bilmediklerini dile getirmiştir.

Heyet, yanlarına gelen İranlı askerlerle birlikte Osmanlıya bağlı Kürtlerin öncülüğünde bir nizam dahilinde tartışmalı bölgeye varmışlardır. Osmanlıya bağlı Kürtler, Osmanlı sınır dahilinde İran askerlerini gördükleri an Ahmet Vefik Efendi'nin yanına giderek İran askerinin hududa tecavüzünden bahisle kendilerine tevdi edilen hudut muhafızlığının namus ve vakarına dokunur bir durum olduğunu dile getirmişler; İranlı askerleri ya talan ya da muharebe ederek ortadan kaldırmak için izin istemişlerdir (Haydar Efendi, s. 24b). Ahmet Vefik Efendi, Kürt beylerinin bu teklifini temkinli karşılayarak talana ve muharebeye ihtiyaç olmadığını; ancak kendisinden gelecek işaretlere dikkat etmeleri konusunda onları uyarmıştır. Haydar Efendi'nin fikrine göre: şayet Osmanlıya bağlı Kürtler, İranlı askerlere bu karşılaşılan mahalde müdahale etmiş olsalardı hududun onların iddia ettikleri mahalden çizilmesi lazım gelir düşüncesiyle, Ahmet Vefik Efendi'ye gelip hududu Osmanlı Devleti'nin işaret taşından değil, ordunun hududu delip geçerek girdikleri

yerden çizilmesini talep etmiş olurlardı. Hudut belirli bir hattan geçmezdi. Bu sebeple Osmanlı heyeti adı geçen işaret taşına kadar gidip orada İranlıların atadığı yüksek rütbeli memurları selamlayıp görevlerini yerine getirmişlerdi. Fakat İranlı komutanların bazıları (?) vadisinde bulunmak istemişlerdir. Bu durum iki tarafı karşı karşıya getirmiştir. Ahmet Vefik Efendi, Osmanlı tarafından şiddete şiddetle karşılık verilmemesini, edeplerini korumalarını istemiştir. Osmanlı heyeti, Ovacık isimli mahalde hazırlanan iki direkli, oldukça geniş, içi güve çuha ve dışarı beyaz olan çadıra gelmiş; İran tarafından Osmanlı tarafına gönderilen mihmandarlar olan Mahmud Han, Gulam Ali Han ve Zalife Kuli Han ile karşılıklı altı adet sandalyeye oturmuşlardır (Haydar Efendi, s. 25a). Çadırda tahtadan yapılmış şeker tepsisi ve nefis eski maden tabaklar üzerinde Acem tatlısı ve diğer tarafta çay takımı ve kaseler içinde buzlu sular ve birkaç adet altın sırlı nargile ikram edilmiştir. Yanlarında elçiyile beraber gelen on beş kadar hizmetli, yirmi iç ağası ve birkaç köle de bulunuyordu. Çadırın dışında iki trampet ve boru ile bir bölük asker bekliyordu. Osmanlı Büyükelçisi Ahmet Vefik Efendi nezaket olarak memleketlerinin güzelliklerinden bahsederek ve ikramlardan ufak tefek şeyler alıp yedikten sonra kendi çadırına geçmiştir. Haydar Efendi de mihmandarlar tarafından yapılan ısrar üzerine bir gece nezaketen arkadaşı olan Asım Efendi ile dört köşeli ve çok zarif bir çadırda nargile içerek misafir olmuşlardır. Yazar ikramlara isteksiz yaklaştıklarını kaydetmiştir. Bunun nedenini ise Osmanlı Devleti'nin birer memuru olma yönüyle ahaliye zulüm etmek ve bedavadan yemek yemek ve diğer bir devlete yük olmanın sıfatlarına ve kanunlarına, adetlerine yakışır bir şey olmadığı şeklinde açıklamada bulunmuştur. Her ne kadar karşı taraftan Osmanlı heyetini ağırlama teklifi olmuş ise de Osmanlı tarafı bunları kabul etmemiştir. Bunun kendileri için imkânsız olduğunu açıklamışlardır. Hatta Osmanlı heyeti, memleketlerinin bir geleneği olarak heyet ile bulunacak gerek mihmandarların ve gerek memurların ve diğer görevlilerin köy ve kasabalardan ağırlama masrafı ve günlük yiyecek istememeleri, toplamamaları gerektiğini vurgulamış ve yolda sadaka için gelen dilencilere bir şey verilmemesi ve her varılan mahalde ahalden bir tane arpayı bile ücretsiz almamaları, köylülere bu durumu bizzat söylemeleri, açıklamaları hususlarına dikkat çekmişlerdir (Haydar Efendi, s. 25b). Sözleşme gereği bu uyarıları dikkate almayıp ahaliye zulme cesaret eder ise her kim olursa olsun falakaya yatırılması, bununla beraber kolları arkasından bağlanıp bir yazı ile İran hükümeti tarafına gönderilmesi hususları eksiksiz görüşülmüş ve kabul edilmiştir. Bu konularda iki devlet karşılıklı anlaşmalarına rağmen, Osmanlı tarafının kılavuza ihtiyaç olmadığını açıkça ifade edilmesine rağmen Cafer Kuli Han'ın mihmandar göndermesinin kararlara aykırı davranmasının sebebi anlaşılammıştır. Heyet, Cafer Kuli Han'ın davranışlardan Osmanlı tarafının sorumlu olmayacağını dile getirmiştir. Ertesi gün ise heyet, Çaldıran Ovası'ndan geçerek konaklanacak mahalle varmadan önce yolda uğranılan köy ve kasabaların ileri gelenleri ile İranlı askerler tarafından karşılanmıştır (Haydar Efendi, s. 26a). Haydar Efendi, uğradıkları mahallerde oralarn ileri gelenlerinin heyeti karşılamaya geldiklerini ve bir diğer konak yerine varılincaya kadar heyete eşlik ettiklerini ayrıca bu yerlerde "hazır yiyici" olarak tarif ettiği iki yüz, üç yüz kadar askerinin de bulunduğunu belirtmiştir. Cafer Kuli Han'ın gönderdiği mihmandarla göndermiş olduğu kendi çadırları her ne kadar menzil mahalline kurulmuş ve her şey hazırlanmasına rağmen Osmanlı heyeti hiçbir gece ne onların bu çadırlarında kalmış ve ne de pişirilen ve ikram edilen yiyeceklerin tadına bakmıştır. Heyetin bu konularda bu kadar titiz davranmasına rağmen konak yerlerinde çadıra uygun düz yer bulunmadığından hizmetliler tarafından halkın tarla ve bahçesine tecavüz edilmiş ve halk bu durumdan ciddi sıkıntı çekmesine rağmen çaresizlik içerisinde boyunlarını bükerek ses çıkarmadan bu durumu kabullenmişlerdir. İranlılar için bu durum sorun teşkil etmezken Osmanlı tarafından bu durum sorun olarak görülmüş ve halkın gördüğü zararlar giderilmeye çalışılmıştır. Allah hakkı için heyet beş pare zarar görene kırk pare vermiştir.

Heyet, her gün yola çıkılmadan önce İran sefaretinden bir aza gelip uzak ve yakın köylerde ya elçi adına veya diğerlerinin adına ihtiyaçlar için teklifler sunmuştur (Haydar Efendi, s. 26b). Birgün Haydar Efendi, atlara binilir iken köyün yaşlılarından birinin Osmanlı Padişah'ın elçisini görelim, bir süre ona eşlik edelim, onun hizmetinde bulanalım diyerek yanına gelene iki adet Kıran yani beşlik verdiğiinden bahsetmiştir. Hatta bu kişinin elinde olan diğer testiyi kendisine kurban etmek için sevincinden yere vurup kırdığını görünce çok hoşuna gitmiş ve durumu büyükelçinin yanına giderek arz ettiğinde, büyükelçinin de adamı çağırarak altın verdiğini yazmıştır. Adam, altını alıp dönerken tüfenkdarın akçeyi elimden zorla alırlar korkusuyla elçiden teminat istemesi heyeti oldukça şaşırtmıştır.

Yazar bu olay üzerine İran halkının verdiği vergiler hakkında şöyle der: “İran halkı vergi verirdi. Fakat halkın burada sıkıntı içinde olmasının nedeni: İran haritası dahilinde olan köy ve kasabalar ve hatta iki evli olan derbentdantan dahi malikane sistemiyle hem malik hem de mutasarrıf olarak halktan mal ve bedenen hizmet aldıkları, ayrıca devlete de vergi ve öşürlerini vermeleridir (Haydar Efendi, s. 27a). Ayrıca arazinin mutasarrıfına ek olarak öşür ve ikramiye adında akçe vermeye zorlanırlar. Eğer bunları veremeyecek durumda iseler on beş gün karşılıksız çalışırlardı. Mutasarrıfların istekleri az gelip herhangi bir kanuna bağlı olmadan ailenin çalışanını askere alıp çoluk çocuk feryat edecek olursa erkek ve kadınlar eş olarak birbirlerine kötek vururlardı. Biçare köylüler kendilerinden istenen vergileri vermenin yanı sıra köylerinden alınmış her bir asker için de belli bir miktar Tümen vergi vermek zorundaydılar. Bunlara ek olarak da şah, devlet görevlilerinin payitahttan taşraya gitmeleri veya bir mahalden diğer mahalle asker sevki lazım gelirse, tayinat bedeliyle ikramiye alınmasına ferman verirdi. Fakat bu emri alanlar sadece konaklayacakları köy ve kasabalardan değil yol üzerindeki bütün köylerden bu bedeli toplarlardı; ihtiyaç sahibi fakir olan köylüler bu durumlarını dile getirebilirlerse, memurların inisiyatifine bağlı olarak ya emre muhalefet ettikleri ya da daha cesur bir memur ise isyan ettiler diye merkeze yazdıklarında bu durum hiç araştırılmaksızın suça ceza gerekir yönüyle ilk olarak asker gönderilir, mahal tahrip edilir ve yahut suça karşı cezası nakdi istenirdi (Haydar Efendi, s. 27b). Sözün özü halk kendilerine verilen cezayı verseler de vermeseler de perişan olmaktadır. Bunlar her ne kadar inanılması zor şeyler ise de bu konuyu kendilerinden işittim ve sonra da ileride Zencan fırkasıyla şahit oldum. Fakat şurası vardır ki köylülerin vergilerinden hariç olarak alınmakta bulunan iş bu sürsat sene ahirinde vergiye mahsup olunması şart ve kanun ise de bunun mahsup olduğunu asla tahkik edemedim,” şeklinde bilgi vermiştir. Ve yazar, bu durumu vergiye mahsup olunsun veya olunmasın ahaliden vergi dönemi geçmiş olmasına rağmen vakitsiz para talebinde bulunulmasının büyük bir haksızlık olduğundan tebaayı isyan ve ihtilale davet etmekten başka hiçbir manaya gelmeyeceği olarak yorumlamıştır.

3. c. 6. İran'a Giriş

Heyet Osmanlı hududundan Ovacık, Çaldıran ve Sökmenabad isimli köylerde kalarak otuz iki saat mesafede yer alan Hoy şehrine dört günde gelmiştir. Hoy şehrinin hâkimi ve Abbas Mirza'nın evlatlarından Hâkim Mirza büyükelçiye kavun, karpuz, ayva, kayısı, buz, patlıcan, hıyar ve erikten ibaret olan bir hediye sepeti göndermiştir (Haydar Efendi, s. 28a). Ayrıca heyetin saat kaçta hareket edeceği ve kale içinde mi yoksa dışında bulunan imarethanede mi geceyi geçireceği bir mektup ile sorulmuştur. Hediyelerin ve mektubun cevabı olarak gelenlere yeterli bahşişler verilip gönderilmişlerdir. Sonra Tebriz'de bulunan Osmanlı Devleti'nin şebkenderi olan Rasim Efendi karşılamaya gelmiş ve Tebriz şehrinin memurları ile ileri gelenlerinin üniforma ile karşılamak üzere bekledikleri bilgisini heyete iletmiştir. Heyet de bu bilgi üzerine yol giysilerinin üzerine kılıç kuşanarak yola devam etmiştir. Heyet Tebriz'e bir çeyrek mesafede toz dumana

karışan bir gürültünün geldiğini görmüştür. Bunun üzerine heyet, sefaret maiyetinde bulunan zabıtan, alay çavuşunun şık elbiseleriyle beraber büyükelçinin sağında ve solunda Haydar Efendi ve yol arkadaşı Asım Beyefendi ile arkada tam bir düzen almıştır. Heyet, İranlıların yolun iki tarafına dizmiş oldukları topçu çavuşları arasından geçip ve daha ileride zikrolunan üst düzey memurların arasında durmuş, büyükelçiye selam vererek bekledikleri mahalden geçilip karşılama töreni tamamlanmıştır. Heyet, İranlı görevliler eşliğinde geceyi geçirmeleri için şehir dışında, güzel bahçeleri bulunan Dağbağı isimli yere gelmiştir. Burada bahçeler arasına konumlandırılmış üç adet gayet mükellef şekilde hazırlanmış çadırlara inilmiştir. Çadırlarda heyete, dondurma ve tatlı ikramında bulunulmuş, büyükelçiye resmi üslup içerisinde izah verilip heyetin yanında yalnız bir mihmandar kalarak diğerleri iyi niyetlerini sunarak ayrılmışlardır (Haydar Efendi, s. 27b).

3. c. 7. Tebriz

Haydar Efendi, Tebriz'e gelinceye kadar gördüğü yerler hakkında imar ve gelişmişliğinden, ziraatın, meyve- sebze bahçeleri ile sınırlandırılışından bahsetmiştir. Bunun da sebebinin duvar içine alınan ziraattan, öşür alınmaması olduğudur. Bu yönüyle bölgenin halkı buğday ve arpa tarlalarının etrafına bile duvar çekmişlerdir. Haydar Efendi, İran'ın hepsini gezmemesine rağmen gördüğü kadıyla İran'ın özellikle Azerbaycan taraflarının bayındırlığına gıpta ile baktığını belirtmiştir.

Yazar, Tebriz şehrinin içinde ve dışındaki sokaklarından sular aktığını, sınırsız söğüt ve kavak ağaçları yetişmiş olduğunu, bu sayede letafet ve ruhaniyyet husule geldiğini zikretmiştir. Ek olarak adı geçen Dağbağı'nın kapısından girildikten ileriye doğru birbirinden yüksek setler üzerlerinde birer havuz ile çağlayanlardan berrak su akıtıldığından çok ulu ve sık çınar ağaçlarından çok muntazam dört yüz adım kadar bir cadde olup manzarası ve suyun nispet yaparcasına akmasının İran'ın doyulmaz bir cenneti olduğundan bahsetmiştir. İran tarafı, ertesi gün daha önceden verilen bilgiye binaen heyeti alay ile uğurlamak istediklerini bir görevli ile iletmiştir. Bu nezaketlerine binaen Osmanlı tarafı da mücevherli hediyeler göndermiştir (Haydar Efendi, s. 28a).

Buradan çıkılıp meşhur Mülkzâde bağında yatılarak Çahrevân(?) ve Şebter yoluyla yedi gün zarfında Tebriz'de bulunan Bağısafâya gelinmiştir. Burada heyet, yirmi bir top atışıyla Azerbaycan valisi şehzade Hamza Mirza tarafından karşılanmıştır. Heyete İran şekerlemeleri ve taze meyvelerle dolu sekiz tepsi gönderilmiştir.

Ertesi gün Hamza Mirza'nın nezaketine binaen kendisiyle görüşülmeye gidilmiştir. Hamza Mirza'nın nezaket ve ilim sahibi, güzel huylu, ağır başlı bir kişi olması cihetiyle heyet ondan ve o da heyetin ziyaretinden memnun kalmıştır. Akşam yemeğinden sonra gönderilen bir takım asker müzisyenler, Büyükelçi Ahmet Vefik Efendi tarafından kabul edilmiş ve heyet uzaktan müzisyenleri dinlemiştir. Osmanlı Devleti'ni temsilen büyükelçi, müzisyen mülazım ve yüzbaşılarna çuha hilat ve diğer kişilere birer kızıl yani yirmilik Mahmudiye altını hediyeler vererek yolcu etmiştir. Ertesi gün sabah erkenden Tebriz'den Tahran'a kadar bizimle gitmek için mihmandar tayin olunan (Haydar Efendi, s. 28b) eşikağası baş naibi Muhammed Hasan Han ile Tebriz memur-ı düvel-i haricesi Mirza Mustafa Han heyete katılmıştır.

Haydar Efendi, Tebriz'de bir saray ile Yavuz Sultan Selim'in yaptırdığı iki minareli ve bir de ondan ufak iki cami ve mehterhan için yine Yavuz Sultan Selim tarafından yaptırılan kargir yüksek binanın harabesinden başka tarif ve tasvir edilebilecek bir yapı olmadığını yazmıştır. Ertesi gün Büyükelçi Ahmet Vefik Efendi bizzat şehzadeye veda etmeye gitmiş, bu arada da heyet hazırlanıp yola çıkmıştır.

3. c. 8. Zencan

Heyet yolda büyük havuz içinde bina olan köşkler ve Köprülü Abdullah Paşa'nın Tebriz'den Zencan'a varıncaya kadar döşemiş olduğu kaldırım ve Kaplan Kuh'dan geçen iken eseri ve bununla birlikte yine Osmanlı binası olmak üzere Şibli ve Devâtdâr(Divitdâr) Şah Abbas isimli kervansarayları gördükten sonra nihayet Zencan şehrine varmıştır. Zencan şehri hâkimi Emir Arslan Han'ın mektubunu malmüdüdü ve katibi olan Mirza Muhammed Rıza isimli kişi, heyete ulaştırmıştır. Heyet ise Emir Arslan Han'a mevsimin sıcaklığı sebebiyle geceleri yol gitmeğe karar vermiş olduğunu iletmiştir. Bunun üzerine Emir Arslan Han, Büyükelçi Ahmet Vefik Efendi'den hiç olmaz ise üç gün kadar kendisine misafir olmasını ve gece şehre girişlerinin saat kaçta tesadüf edeceğini ve ona göre karşılama yapmak istediklerini iletmiştir (Haydar Efendi, s. 29a). Heyet, üç gün değil bir saat bile misafir kalamayacağını önceden hudut mukavelesinde söylediğini; ancak Emir Arslan Han hatırına ancak iki gün kalabileceklerini ve şehrin dışında kendi çadırlarında ikamet edeceklerini, herhangi bir şey için ve de hediye için zahmet etmemeleri konusunu tekrar ve tekrar ifade etmiştir. Ama Osmanlı tarafından cevap beklemeksizin karşılama düzenleyecekleri şeklinde cevap verilmiştir. Ertesi gün İran tarafı akşam yemeğinden sonra süvariler saat yediye yakın uzaktan meşale ve büyük fenerlerle karşılama düzenlemiş ve heyeti bahçeye almışlardır. Daha önceden bir zahmette girilmemesi konusunda ricada bulunulmasına rağmen bahçede şal kaplı bir çadır, çay takımı, diğer gerekli eşya ve güvenlik için altı yedi kişi gönderilmiştir. Ertesi gün askerlerin kumandanı gelerek büyükelçi ile ufak bir sohbet ederek gitmiştir. Daha sonraki günde aynı şekilde kumandan, heyeti ziyarete gelmiştir (Haydar Efendi, s. 29b). Bu süre zarfında da Haydar Efendi ve refiki de çadırdaki kalarak kendi deyişleriyle dereden tepeden sohbet ederlerken İran tarafı büyükelçi için top atışında bulunmuştur. Hatta büyükelçi için yarım saat sonra tekrar bir top atışında bulunulmuştur. Heyet buna bir anlam verememiştir. İran tarafına bu top atışlarının nedeni sorulduğu zaman, birkaç seneden beri devlete sıkıntı çıkaran Bâbi olan birkaç kişinin Şah'a, Tahran Şemiran'da olan kasrından av için çıkarken suikast amacıyla üzerine mermi boşalttıklarını; Şah'ın bu suikasttan kurtulması adına kutlamak için top atışları ve şenlikler düzenlediklerini, yüz Tümen de sadaka dağıtıldığını açıklamışlardır.

Zencan şehri bundan bir buçuk sene öncesine kadar çok güzel bir şekilde imar edilmişti ve nüfusu da oldukça fazla olan bir şehirdi (Haydar Efendi, s. 30a). Fakat ahalisinin yarısından fazlası İslamiyet'ten ayrılmış Babilî seçmiş ve hükümete karşı ayaklanmışlardı. Bu durumun merkeze bildirilmesi üzerine burada birçok hane yıkılmış ve çok kan akmıştır (Haydar Efendi, s. 30b). Haydar Efendi'nin bu konuda yorumuna göre, bu konuda çok sıkı ve şiddetli tedbirler alınmasaydı nüfusun telef olmasının yanında bu dini kabul edenlerin sayısının daha çok artacağı ve yeni bir din ortaya çıkacağı yönündedir.

Yazarın gözlemediği kadarıyla Zencan şehri topraktan yapılmış, oldukça dayanıklı bir kaleye sahiptir. Ve bahsedilen Bâbi olayından önce kale dışında dahi haneler varmış. Bir sene içinde kalenin içinin yarısı dışının ise tamamı harap olmuş. Tebriz'den buraya kadar yol güzergâhında karşılaşılan toprakların iki tarafı dağlık ve uzun bir ova bulunmaktadır. Bu verimli topraklarda yapılan çiftçilik ile burası dünyanın en mamur yerlerinden biri olmuştur. Haydar Efendi burası hakkında bilgiyi dünyayı gezmiş ve ziraat tahsil etmiş kişilerden işitmiş (Haydar Efendi, s. 31a) ve kendisinin de tahkik ettiği bu yerin ziraatının çokluğuna gıptayla bakmıştır. Ancak bu kadar üretim yapılan yerde nasıl olur da halk giyecek ve yiyecek bulamayıp dilenci gibi gezerler diye de düşünmekten kendini alamamıştır.

3. c. 9. Sultaniye

Heyet, Zencan'dan hareketle ve Moğol hükümdarlarından Gazan Han'ın bina yaptırıp başkent ilan ettiği Sultaniye şehrine beş dakika mesafede olan Fethali Şah'ın yılda bir kere gelip bütün ailesi ile vaktini geçirdiği ve yirmi gün kadar kaldığı, duvarlarında kendisinin ve ailesinin resimlerinin bulunduğu imaretin yanında kalıp ertesi gün hareket etmiştir. Şehrin içinden geçilirken yine Moğol hükümdarlarından Sultan Muhammed Hüdavend'in yaptırdığı sanatla bezenmiş camiden başka kayda değer başka bir bina görülmemiştir. Fakat bu yapı bile bu şehrin büyüklük ve genişlemesine bir gösterge olarak heyet tarafından yorumlanmıştır.

3. c. 10. Kazvin

Heyet, birkaç gün içerisinde Şah Tahmas'ın başkenti olup Irak toprağının sınırında olan Kazvin şehrine doğru yönelmiştir ve kendilerine İran tarafından karşılayıcılar gelmiştir. Onlar, heyete Kazvin'e ne zaman varacaklarını ve nerede kalmak istediklerini sormuşlardır. Büyükelçi Ahmet Vefik Efendi daha önce de söylediği gibi geceleri yol gidildiğinden akşamdan sonra saat üçe gelirken şehre girileceği bilgisini vermiştir. Kazvin'e bir buçuk saatlik bir yerde çok gürültülü bir kalabalık (Haydar Efendi, s. 31b) tarafından heyet kahve içmek için davet edilmiştir. Bu kalabalık İran grubu içerisinde Kazvin hâkimi Hüsrev Han'ın veziri Mirza Ali Naki vardır; heyeti karşılamış kahve ve nargileler içilmiştir. Sonra yine heyet onlarla beraber Kazvin yakınlarına geldiğinde meşaleler ve fenerlerle karşılanmıştır. Büyükelçi Ahmet Vefik Efendi'nin sağında ve solunda kırktan fazla meşale ve yirmi kadar büyük fener dizilip yollar ise her taraftan koşup gelen halkla dolmuştur ki iğne atılsa yere düşmeyecek kadar kalabalıktır. Heyet şehre girerken Hüsrev Han'ın seksen kadar iç ağası heyete eşlik etmekte ve oldukça tanınan ve kalabalık bir şehir olan Kazvin'in halkı ise evlerin damlarına çıkarak şehre girmekte olan elçilik heyetini ve düzenlenen merasimi seyretmektedir. Heyet bu kalabalık ve meşaleler arasından geçerek kendileri için hazırlanan Hâkim Paşa Konağı'na gelebilmiştir. Haydar Efendi İran evlerinin medrese binalarından görüntü itibarıyla farkı olmasa da sağlamlık açısından zayıf olmasına rağmen oldukça süslemeli ve orta yerlerinde şadırvan havuzları olduğunu yazmıştır.

Adı geçen konak bu vadiye güzelce yapılmış altı yedi hayata olan güzel bir konaktır (Haydar Efendi, s. 32a). Heyetin birinci hayata girişinde ortadaki havuzun etrafı çeşitli meyvelerle donatılmış ve küçük tepsiler içinde tatlılar ve şerbetler hazırlanmıştır. Şehrin memurları ve ileri gelenleri heyetin uzun yoldan geldiğini belirterek, yarın sabah hizmetindeyiz diyerek buradan ayrılmışlardır. Heyet, yatacakları odalara dağılmıştır. Sabah Mirza Ali Naki gelip hâkimin ziyaret etmek istediğini ve heyetin kaçta müsait olabileceğini konuşup gitmiştir. Bir buçuk saat sonra maiyetiyle beraber Hüsrev Han gelmiştir. Hava sıcak olduğu için İran'da adeta bir geleneğe dönüşmüş olan yer altında bulunan serdab kısmına inerek Büyükelçi Ahmet Vefik Efendi ile görüşme yapmıştır. Görüşme sonunda Ahmet Vefik Efendi ellerini yukarı kaldırarak "İran toprağı size mübarek olsun" dedikten sonra Haydar Efendi ise "me'mûr-ı sefârete yahşî memlekete geldik" diyerek karşılık vermiş ve kendi odasına çekilmiştir. Babacan, ihtiyar ve hoş sohbet bir kişi olan Hüsrev Han, büyükelçinin oğlunu görmek için odanın penceresine gelmiş ve ona lütufta bulunduktan sonra ayrılmıştır.

Ertesi gün önceden Şah Tahmas'ın sarayı iken şimdi valilere mahsus olan konağa gidilip bahçenin orta yerinde kargir köşkün arkasında bulunan (Haydar Efendi, s. 32b) havuz başında bulunan Hüsrev Han, sırtında mavi bir aba ve başında bir kısa papak ile "cenâb-ı ilçî teşrîfine muntazırım" diyerek elçilik heyetini karşılamıştır. Karşılıklı sandalyeler üzerine oturulup çay ve kahve içildikten sonra öğle yemeği vaktinin

gelmesiyle yemek teklifi kabul edilip öğle yemeği yenmiştir. Hüsrev Han, Büyükelçi Ahmet Vefik Efendi'ye hitaben bir yadigâr vermek istediğini, bunun bir nezaket olduğunu ifade ederek kabul edilmesini istemiştir. Hediye olarak dört beş bin kuruş kıymetinde bir elmas yüzük takdim etmiştir. Büyükelçi Ahmet Vefik Efendi aldım, kabul ettim; fakat sana verdim diye bir fakire uzatmıştır. Haydar Efendi, Büyükelçi Ahmet Vefik Efendi'yi hediyeyi alması konusunda ikna etmeye çalışsa da başarılı olamamıştır. Hatta Haydar Efendi, Büyükelçi Ahmet Vefik Efendi'ye hediye meselesini açınca atlar konusundaki merakından laf açıp, ahıra gidip atları tek tek yanına çağırıp, onlara şeker yedirip gülüp yine de hediyeyi iade ettirmiştir. Bu durum Hüsrev Han'ı rahatsız etmiştir.

Hüsrev Han, kendisinin Gürcü kölelerinden olup İran'a esaretle geldiğini, ilahi kader sonucu vali olduğundan bahsetmiş ve gereksiz konuşmalarla vakit geçirip geri dönmüştür. Heyet, bugün saat dokuzda yola çıkmayı beklerken İranlı görevlilerden biri gelip, Nasereddin Şah'ın vefatından bahisle şehirde dükkânların kapalı olduğunu, ihtilal haberleri ortaya çıktığını ve sonra birisi daha gelip beldenin çarşı esnafından çok fazla insanın hapse götürüldüğü bilgisini vermiştir. Büyükelçi Ahmet Vefik Efendi'nin bugün yola çıkmasının mahzurundan bahsedilmiştir. Eğer ki Büyükelçi Ahmet Vefik Efendi yola çıkmada ısrar ederse Hüsrev Han'ın iki yüz atlıyı yanlarına verebileceği haber verilmiştir. Büyükelçinin buna cevabı ise kendi maiyetindeki süvarilerle yola devam edeceği şeklinde olmuştur (Haydar Efendi, s. 33a).

Haydar Efendi, Kazvin hakkında, şehrin oldukça geniş ve kalabalık bir mahal olmasına rağmen nüfusunun üçte birinin muhtaç ve dilenci olduğundan bahsetmiştir. Bunların gün içinde insanın önüne çıktıkları vakit sadaka almadıkça bırakmadıklarından, dilenen kısmın ihtiyar ve hasta olup elinden iş gelmeyenler olduğu istedikleri kişilerin de Müslüman halk olduğundan bahsetmiştir.

Heyetin, Kazvin' den çıkışı yukarıda anlatıldığı gibi saat dokuzda olmuştur. Bu sırada heyetin arkasına bir dilenci takılıp bir buçuk saat onları takip etmiştir. Heyet de dilenciye şayet bir şey verilmezse geri döner diye düşünmüşse de dilenci dönmemiştir. Akşam olup hava kararmaya başladığında şehirden çıkmalı üç saat olmuştur. Heyeti takip eden dilenci şehirden çıkarken para istemiş ve almıştır. Ona parayı almışken üç saat yalın ayak koşarak heyetin arkasından gelişinin sebebi sorulmuştur. Heyet dilenciden geri dönmelerini istemiştir. Heyet dilenciye: “ Biz vermemekte inat edip sen de dönmemekte ısrar ediyorsun, Osmanlıların sabrı malumdur (Haydar Efendi, s. 33b) sen geri dön.” demiştir. Dilenci bunun üzerine: “Kazvin ahalisini hoş hal edip çıktığınız malumumdur, elbette bana da ikinci defa olmak üzere cüzi bir sadaka verirsiniz.” şeklinde cevap vermiştir. Haydar Efendi de adamın geri dönmesi için şiddetli bir şekilde azarladığını yazmıştır. Bunun üzerine dilenci: “Ben şimdiye değin para istediğim adamdan almadıkça geri dönmüşlüğüm yoktur, felek bunu da gösterdi.” deyip geri döner dönmez Büyükelçi adamı yanına çağırarak ziyadesiyle ikramda bulunmuştur. Dilenci herkese ihtiram ederek geri dönmüştür. Bu durum Haydar Efendi'nin garip ve tuhafına gittiği için bahsetme ihtiyacı hissettiğini yazmıştır.

Kazvin ve havalisinde görülen mahallerin ziraat ve çiftçiliği söz edilebilecek derecelerde değildir. Bunun sebebi bir zamanlar her bir köyün su kanalları varken zamanla bu kanalların harap olmasıdır. Ayrıca sular da kaybolmuştur. Sonradan bazı yerlerde sular ortaya çıkmış ise de yetersiz kalmıştır. Ova üzerinde bulunan köylerde suyun olmamasından dolayı ahalisi perişan olmuş ve bu sebeple nice köyler yıkılıp eserleri kalmamıştır (Haydar Efendi, s. 34a). Bu bölge yaz mevsiminde kurak olduğundan ahali de ziraat ve çiftçiliği susuz yapamadığından yalnız kış sebzeleri dikmişlerdir. İranlılar, köy ve kasabaları miras veya hükümet tarafından kendilerine hizmetlerine karşılık ihsan suretiyle verilmiş malik ve mutasarrıflardır. Ayrıca hükümet

nüfusun az ve toprağın bereketi olan mahallere uzak yerlerden sular getirip tarla sahibi olmak isteyenler gelsin diye isteyenlere mülkiyet hakkı tanımıştır. Haydar Efendi, Savçabulak isimli mahalde önceki sadrazam Hacı Mirza Ağa tarafından tümüyle yeniden inşa ettirilmiş yeni bir köy görmüştür. Ancak Hacı Mirza Ağa'nın Bağdat'a firarından dolayı hiç kimseyi iskân edemediği bu nedenle söz konusu köyün bomboş kaldığını dile getirmiştir.

Bundan on beş gün önce Tahran'da Osmanlı Devleti'nin maslahatgüzarı olarak bulunan Asım Efendi, Gerçe isimli mahalle, sefarete mahsus mükellef bir çadır göndereceğini ve kendisinin de karşılamak amacıyla yola çıkacağını açıklayan bir mektup göndermiştir. Heyet, Sınıfabad(?) isimli köye varıp indiğinde Asım Efendi'nin diğer bir yoldan geceleyin Büyükelçi Ahmet Vefik Efendi'yi karşılamak için geçip gittiği öğrenilince dönmesi için derhal adam çıkarılmıştır (Haydar Efendi, s. 34b). Heyet bu zaman zarfında yorgunluktan dayanamayıp yatmıştır. Haydar Efendi, sabah erkenden kalkıp Asım Efendi'nin hazırlattığı Sınıfabad(?)'da kurdurduğu dört köşeli çadıra gelip oturmuştur. Bu arada da Asım Efendi, Haydar Efendi ile görüşmek istediğini iletmiştir. Haydar Efendi de bu görüşmeyi kabul etmiştir. Sonrasında da Asım Efendi, büyükelçi ile görüşmüştür.

Haydar Efendi, İran tarafından kendilerine gönderilen mihmandarların, köylüler üzerindeki uygulama ve gaddarlıklarının önünün alınmayacağını düşünmektedir. En son olarak da heyete eşlik etmesi için Tahran'dan mihmandar olarak gönderilen kişinin yaşlı ve ahirete göçme zamanının geldiği düşünülen biridir. Tahran'da kendisi saray teşrifatçı yamağı olduğu ve bundan önce de Muhammed Şah zamanında süferâ-yı saltanat-ı seniyyeden Nakibüleşraf Esad Efendi'nin mihmandarlığı ile görevlendirildiğinden ve burada iyi hizmetlerinden dolayı da bu göreve verildiğinden bahsetmiştir. Buna karşılık Haydar Efendi, artık ahirete göçme zamanı gelmiş yaşlı bir kimse olarak tanımladığı mihmandar hakkında henüz Tebriz'e girmeden önce bilgi aldıklarını ve mihmandarın, İran sadrazamı olan Ağa Han'a elli Tümen rüşvet vererek bu görevi elde ettiğini kaydetmiştir (Haydar Efendi, s. 35a). Heyet bu durumu bildiğinden dolayı heyet nezdinde itibarı, bu kişinin rüşvet veren ve alan alçak biri olduğu yönündedir. Bundan dolayı da zaten heyet bu kişiyi mihmandar kabul etmek istememiştir. Ancak yaşlı olmasına acıyarak iadesinden kaçınılmış ve sıfatına binaen saygı gösterilmiştir. Tebriz'den çıkmazdan evvel ahaliye zulüm yapmaması ve köylüden parasız yiyecek ve zahire almaması ve tebaasından bir kişiye parasını vermeden su bile içmemesi konusunda kendisi uyarılmıştır. Şayet bir yanlış davranışı görülürse derhal avanesi ile birlikte geri gönderileceği söylenmiştir. Mihmandarın, elinde bulunan sürsat fermanının yevmiyesi olduğu, akçe ve yemeğin büyükelçi tarafından karşılanacağından heyetin emniyeti için sürsat fermanının Tahran'a ulaşana kadar heyete teslimi istenmiştir. Tahran'a girişte heyetin iyi niyeti suiistimal edilmemiş ise bahşiş olarak beş bin kuruş verileceği; şayet iyi niyeti suiistimal edilirse herhangi bir yadigâra nail olamayacağı mukavele olunmuştur. Kendisine misafir (mihman) bir kişi olarak İslamiyet'te samimi ve ittifak için gelen büyükelçinin hizmetinde olmasının en büyük ibadet makamı olduğu hatırlatılmıştır (Haydar Efendi, s. 35b). Mihmandar, heyetin ileri sürdüğü bütün şartları ve söylemleri hemen kabul etmesine rağmen heyet bu vakte kadar İranlıların içini dışını layıkıyla öğrendiği için mihmandarın sözünü çok inandırıcı bulmamış, mihmandarın kendilerini kandırmaya çalışarak bildiğini yapmaktan çekinmeyeceğini "şeytânet-i acemânesinden" anlamışlardır. Mihmandar da aklınca heyete kurt hikayesi okuyup yine işini yürütmeye çalışmıştır. Çünkü bu kişi bazı köylerden oğlu ve uşakları vasıtasıyla öteberi bazı şeyler isteyip almıştır. Heyet tarafından bu konu yüzüne açıkça söylendiği zaman da kabahati hiç üzerine almayıp, doğru yoldan şaşmanın ne kadar kötü bir şey olduğunu bahsederek konuyu kapatmak için

Feth Ali Şah ve Muhammed Şah'dan fikralar anlatıp, heyeti kandırdığını düşünmüştür. Hatta Hainkale isimli bir köyde elindeki sürsat emrini kullanıp, yüz kuruş kadar akçe, ekme, tavuk isteyip insanlardan bu istediklerini bağıra çağıra aldığı haber alınmıştır. Bunun üzerine zaman kaybetmeden köylüler getirilip mihmandarın yüzüne karşı aldığı şeyler büyükelçi huzurunda aşikâr kılınmak istenmiştir (Haydar Efendi, s. 36a). Mihmandar da ağlayarak cürmü yüzüne birkaç kere vurduğundan, anlamazlıktan geldiğini söyleyerek Osmanlı memurlarının İran ahalisine bu kadar merhametliken “tebe‘a-i saltanat-ı seniyyenin âsâyiş ve istirâhatının kemâli şâyân-ı takdîr ve gıpta bir mâddedir” demesiyle suçunu bastırmaya çalışmıştır (Haydar Efendi, s. 36b).

Sefaretname bu şekilde son bulmaktadır. Zaten bu şekilde son bulduğu için bu sefaretnamenin bir kısmının kaybolduğu veya başka bir eserin içinde yer aldığı düşünülmektedir. Çünkü sefaretname heyetin Kazvin'e gelişi ile son bulmaktadır. Heyetin Tahran'a girişi, karşılanması ve İran tarafı ile görüşmeleri mevcut değildir. Sefaretnamenin asıl bölümünü oluşturacak bu kısım yoktur.

4. İran Devleti'nin İzlediği Politika

Osmanlı ve İran devletleri imzaladıkları II. Erzurum Anlaşması ile aralarındaki sorunların çözülmesi konusunda bilfiil hareket etmişlerdir. Buna binaen de iki devlet bu olumlu durumu sıkıntıya sokmamak için birbirlerine dikkatli davranmaya başlamışlardır. İran tarafı da bu konuda samimiyetini göstermek için kendi sınırlarına girdikleri andan itibaren Osmanlı Devleti heyetini, en güzel şekilde karşılamak gayesiyle sınır boylarındaki yöneticilerine ve kumandanlarına heyetin karşılanması konusunda emirler göndermiştir.

“Darülhalife'den(Tahran) Tebriz'e kadar yol üzerinde bulunan saadetli ve yüce makamlar, divan işlerinin mübaşirleri, zabitleri ve hâkimler, bilsin ki: bu an yüce makamda oturanların arzına ulaşan, yenilik ve yücelik sahibi Osmanlı Büyükelçisi Ahmet Vefik Efendi cenapları mukaddes padişah diyarından geliyor. İki devletin anlaşması ve büyüklüğü icabı Şah'ın inayet ve lütufları olarak yüce mevkili, yüksek makamlı, izzet ve saadetli, inancı ve bilgisi samimi, yüce padişahın yakını, müşarünileyh hazretleriyle Darülhalife'ye gelip zatîlilerinin izzet ve ikramına dikkat etsin, müşarünileyhin her istirahat buyurduğu yer ve mevkide ne gerekirse yapıp izzet ve ikramda bulunulsun ve emirler yerine getirilsin. Temmuz 1852”

Ayrıca Osmanlı büyükelçisinin karşılanması konusu İran resmi gazetesinde de “Erzurum'dan ulaşan haberlere göre yüce Osmanlı Devleti büyükelçisi Ahmet Vefik Efendi 16 Temmuz yüce İran sarayına memuriyeti için yola çıkmış, yüce mevki sahibi ve İran'ın Erzurum'daki konsolosu Mirza Hasan, İran Devleti adına büyükelçi hazretlerine gerekli saygı, rehberliği, ev sahipliğini ve karşılamayı gösterebilmesi için Erzurum'da oturup, orada karşılamağa hazırlanmaktadır ve gerekli saygı yerine getirilecektir. Şehzade Haşmetüddeve tarafından Azerbaycan ülkesi emiri Kaçar generali Cafer Kuli Han ise iki yüce devlet hududunda büyükelçiyi mihmandarlığa memur edilmiştir. Sarayda eşikağası baş naibi Muhammed Hüseyin Han da büyükelçi cenapları hakkında büyük saygı ve ihtiram göstermek ve iki İslam devleti arasındaki yakınlığı sağlamak için mihmandar tayin edildi,” haberi yayınlanmıştır (Nasiri, 1977, s. 85-86).

İran Devleti'nin Ahmet Vefik Efendi'nin Erzurum'dan hareket ettiğini haber alması ile sadrazam Mirza Ağa Han Nuri, Kirmanşah hâkimi olan Haşmetüddeve'ye talimatname göndermiştir. Bu talimatnamede:

“1.Elçi Doğu Beyazıt’a ulaşır, İran toprağına gireceğı zaman, hudut kumandanı yüce Kuli Han ve Çaldıran’ın Ovacık’ta 200 süvari Kazlıgöl’e kadar elçiyi karşılamaya giderek hoş geldin merasimini yerine getirecektir.

2.Elçi ilk menzilde istirahatet buyurduğunda mihmandarı bir albay olsun. Tebriz’de şehzade Haşmetüddeve’yi elçiyi istikbal için tayin ederler ve ilk menzilde konuşup, şehzade ona hoş geldin deyip, uğurlar dilesin.

3.İki devlet arasında elçi harcı kaldırıldığından, elçiye harç verilmeyecek; fakat elçinin ulaştığı her şehirde kendine tatlı ve meyve ikram edilecektir. Kasabanın ileri gelenleri ve ihtiyarları ve halk onu karşılayıp gerekli saygıyı göstereceklerdir.

4.Elçi, Hoy şehrine ulaşınca şehzade, kendi adamlarından birini birkaç süvari ile karşılamaya gönderecek, kendisine layık bir yeri ona makam olarak verecek, şehzade tarafından ona tatlı ve meyve yollanacak, sonra da şehzadenin veziri elçinin evine görüşmeye gidecek, daha sonra da elçi şehzade ve veziri görmeye gelecektir.

5.Top atışı dışında, elçinin Tebriz’e gelip geliş günü diğer elçiler gibi karşılanacaktır. Çünkü Osmanlı Devleti, İran sefirini karşılariken top atışı yapmamıştır. Bu iki devlet arasında adet değildir. Lakin Haşmetüddeve isterse, kendi dileğini yapmakta serbesttir.

6.Tebriz’den Darülhalife’ye elçinin gelmesi için şahinşah tarafından onu Tebriz’den Darülhalife’ye getirip izzet ve ikram etmesine bir mihmandar memur edilecektir.

7.Mihmandar ev tutmakta ve ihtiram ve ikramda elçiye karşı çok uyanık olacak ve hiçbir gaflette bulunmayacak, Osmanlı elçisinin herhangi bir sebeple şikâyetine meydan verilmeyecektir,” yazılıdır (Nasiri, 1977, s. 87-88).

İran sadrazamı tarafından verilen bu talimatnameye yerel yöneticilerin en ince ayrıntısına kadar uyduğunu, Haydar Efendi’nin sefaretnamesinde verdiği ayrıntılarda görüyoruz.

Sonuç

Haydar Efendi’nin sefaretnamesine baktığımızda heyetin geçtiğı yerler hakkında kısa bilgiler verildiğı görülür. Bu bilgilerin ayrıntılı olmamasının nedeni konakladıkları yerde kısa süreli kalmaları ve geçtikleri güzergâh üzerinde neler varsa onlardan söz etmesinden dolayıdır. Ayrıca yazar şehirlerden söz ederken kendi dikkatini çeken durumlardan bahsetmiştir. Kimi şehrin arazisini, kimi şehrin halkını, kimi şehrin imarını dile getirmiştir.

İran Devleti’nin Osmanlı tarafından gelen bu heyete çok önem verdiği hem Haydar Efendi’nin yazdıklarından hem de Şah’ın kendi idarecilerine bu konuda gönderdiği emirlerden anlaşılır. Hatta iki devlet arasında heyetin masraflarının Osmanlı Devleti tarafından karşılanacağı konusunda anlaşılmasına rağmen İran, heyetin kalma ve yeme ihtiyacını karşılama konusunda ısrarcı olduğu görülür.

Haydar Efendi, kaleme aldığı sefaretname aracılığıyla İran ile Osmanlı arasındaki daimi diplomasi döneminin erken safhalarında teşrifat, karşılama ve mukabelenin hangi usullerde yapıldığı konusunda bizlere dikkate değer bilgiler sunmuştur.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki iki devlet ilişkilerinin iyi olduğu dönemlerde veya ilişkileri düzeltmek istedikleri dönemlerde birbirlerinden gelen heyetleri karşılama konusunda titiz davranmışlardır. Sefaretnamenin yazıldığı dönem de iki devlet arasında ilişkilerin iyi gitmesi istenen bir dönemdir. Bundan dolayı İran tarafı, Osmanlı Devleti tarafından gönderilen elçilik heyetini karşılama konusunda karşı taraftan şikâyet gelmeyecek şekilde, titiz davranmıştır.

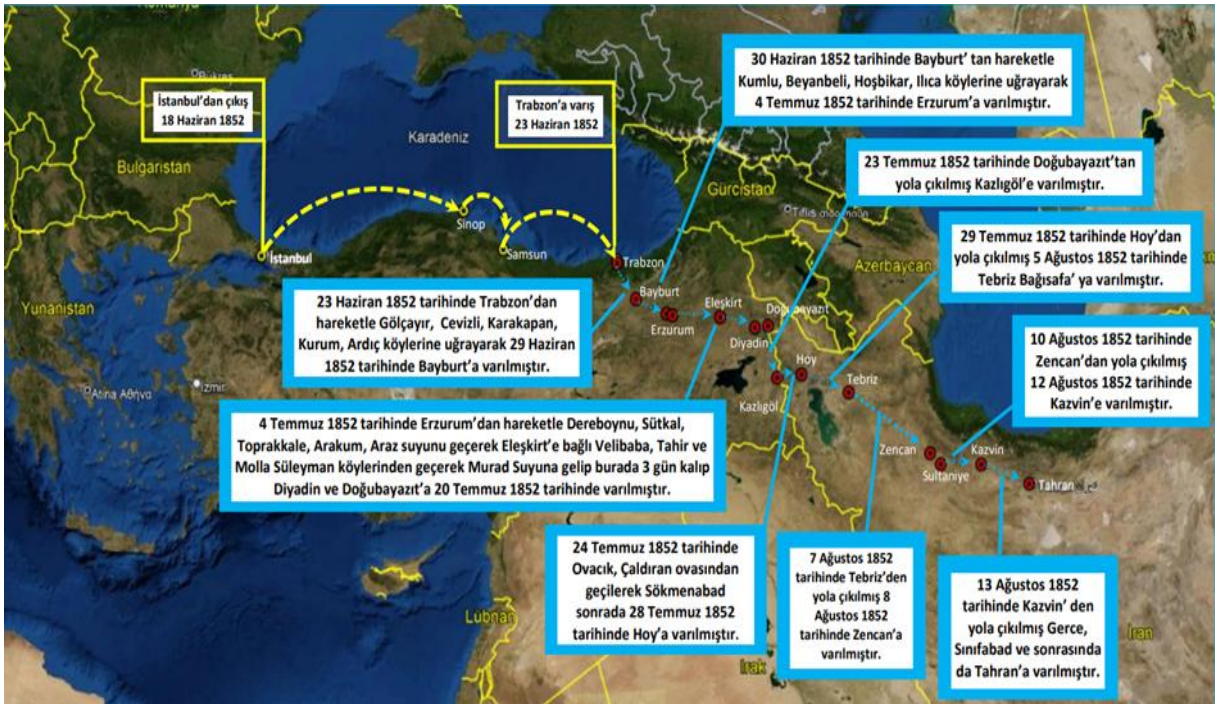
Kaynakça

- [1] Acar, Ahmet(2020), Osmanlı-İran Diplomatik İlişkilerinde Sürekli Diplomasıye Geçiş ve Tahran Sefareti'nin Kuruluşu, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- [2] Anderson,Matthew Smith(2000), Doğu Sorunu, (İdil Eser, çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- [3] Afkhami,Amir Arslan (2003), Iran in the Age of Epidemics: Nationalism and the Struggle for Public Health: 1889-1926, Presented of the Faculty of the Graduate School of Yale University, New Haven.
- [4] Aykun, İbrahim(1995), Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı- İran Hudut Anlaşması, Atatürk Üniversitesi, Erzurum. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- [5] Beydilli, Kemal(2009), “Sefaretname”, Diyanet İşleri İslam Ansiklopedisi(DİA), Cilt 36, İstanbul .
- [6] Bitis, Alexander(2002), “1828-1829 Türk Rus Savaşı ve Edirne Anlaşması”, (Nasuh Uslu çev.), Türkler, Cilt 12. Ankara.
- [7] Budak, Adnan(1999), Mustafa Nazif Efendi'nin İran Elçiliği, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [8] Çiftçi, Hilal(2020), “Osmanlı Diplomasisinde ‘Musalahalar Devletler İledür’ Kaidesi”, Gazi Akademik Bakış, sayı 13/26, Haziran. (315-326).
- [9] Davinson, Roderic(2015), “Tanzimat Döneminde Osmanlı Diplomasisinin Modernleşmesi”, Tanzimat, (Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, haz.), İstanbul. (291-301).
- [10]Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Defterleri (BOA.DH.SAİDd) 1/298.
- [11]Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Divan(Beylikçi)Kalemi Defterleri (BOA.A.DVN) 134/24.
- [12]Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi(BOA.HR.MKT).227/29;260/72.
- [13]Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Harici Nezareti Siyasi Kısım (BOA.HR.SYS).705/1.
- [14]Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, İrade-i Dahiliye (BOA.İ.DH) 654/45484.
- [15]Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, İrade-i Harici (BOA.İ.HR)201/11444;206/11846;212/12312;211/122142;233/13775;246/14632;274/16622;278/17019.
- [16]Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi,İrade-i Meclis-i Mahsus (BOA.İ.MMS) 16/665;58/2680.
- [17]Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, İrade-i Şura-yı Devlet Evrakı (BOA.İ.ŞD) 62/3586;49/48.
- [18]Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Mabeyn-i Hümayun Evrakı (BOA.MB.İ) 41/178;49/48.
- [19]Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Yıldız Esasa Evrakı (BOA.YEE) 14/107.
- [20]Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, Yıldız Saray Arşivi Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (BOA.Y.A.HUS) 159/27.
- [21]Duran, Gülnur(2012), “Serlevha”, DİA, Cilt 36, İstanbul.
- [22]Erünsal, İsmail E.(2007), “Reddâde”, DİA, Cilt 34.
- [23]Esnad-ı Ez Revâbit-ı İran Ba Mıntaka-ı Kafkas(E.R.İ.B.M.K.), (1372), Vezaret-i Umur-u Harici, Tahran.
- [24]Esnad-ı Resmi der Revâbit-ı Siyasi İran ba İngiliz ve Rus ve Osmani(E.R.D.R.S.İ.İ.R.O.), (1365), (Gulam Mirza Salih, ed.), İntişarat-ı Havarîzmi, Cilt 1, Tahran.

- [25] Sarıkçioğlu, Melike ve Güngör, Mertcan(2020), “ Seyyid Mehmed Refi Efendi’nin İran Elçiliği (1807-1808)”, Vakarıvis, Cilt 5, Sayı 2, Eylül. (928-953).
- [26] Haydar Efendi(Tarih Yoktur), Haydar Efendi Sefaretnamesi, Suna ve İnan Kırac Vakfi Elyazması Koleksiyonu (SVİKV) İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi, Yz 65-2.
- [27] Mehmed Hurşit Paşa(1997), Seyahatname-i Hudud, (Alaattin Eser, çev.), Simung yayınları, İstanbul .
- [28] İpşirli, Mehmet(1995), “Elçi”, DİA, Cilt 11, İstanbul.
- [29] İskit, Temel(2007), Diplomasi Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- [30] İşbilir, Ömer(2007), “Nüzül”, DİA, Cilt 33, İstanbul.
- [31] Kalantari, Yahya(1975), Feth Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1797-1834), İstanbul Üniversitesi, İstanbul. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- [32] Karpat, Kemal(1992), “Bucak”, DİA, Cilt 6, İstanbul.
- [33] Nasiri, Muhammed Rıza(1977), Nasıreddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri(1848-1896), İstanbul Üniversitesi, İstanbul. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- [34] Süleyman Nazif(1923), Nasereddin Şah, Kanaat Kütüphanesi Sahibi İlyas, İstanbul.
- [35] Osman Şâkir Efendi(2018), Musavver Sefaretname-i İran, (Güray Önal, haz.), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- [36] Pakalın, Mehmet Zeki(1993), Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Cilt III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- [37] Sarıkçioğlu, Melike(2013), Osmanlı-İran Hudut Sorunları (1847-1913), Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- [38] Mehmed Süreyya(1996), Sicill-i Osmani, Tarih Vakfi Yurt Yayınları, İstanbul.
- [39] Talay, Aydın(1994), “Dürri Ahmed Efendi”, DİA, Cilt 10, İstanbul.
- [40] Toğaç, Süleyman(2000), Kırımlı Mustafa Rahmi Efendi’nin İran Sefaretnamesi, Ankara Üniversitesi, Ankara. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [41] Tuncer, Hüner(1995), Eski ve Yeni Diplomasi, Ümit Yayıncılık, Ankara.
- [42] Türk, İ. Caner (2000), 1853-56 Kırım Harbi Sırasında Osmanlı-İran İlişkileri- Osmanlı Devleti’ne Karşı Rus-İngiliz Anlaşması, Atatürk Üniversitesi, Erzurum. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [43] Uçarol, Rıfat(2000), Siyasi Tarih (1789-1999), Filiz Kitapevi, İstanbul.
- [44] Unat, Faik Reşit(2008), Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri, (Bekir Sıtkı Baykal, yay.), Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- [45] Ürkündağ, Ayhan(2006), Ahmed Dürri Efendi’nin İran Sefaretnamesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- [46] Yalçınkaya, M. Alaaddin(2010), “III. Selim Döneminde Dış Temsilciliklerin Kurulması”, Nizâm-ı Kadim’den Nizâm-ı Cedîd’e III. Selim ve Dönemi, (Seyfi Kenan, ed.), İstanbul. (593-623) .

EKLER

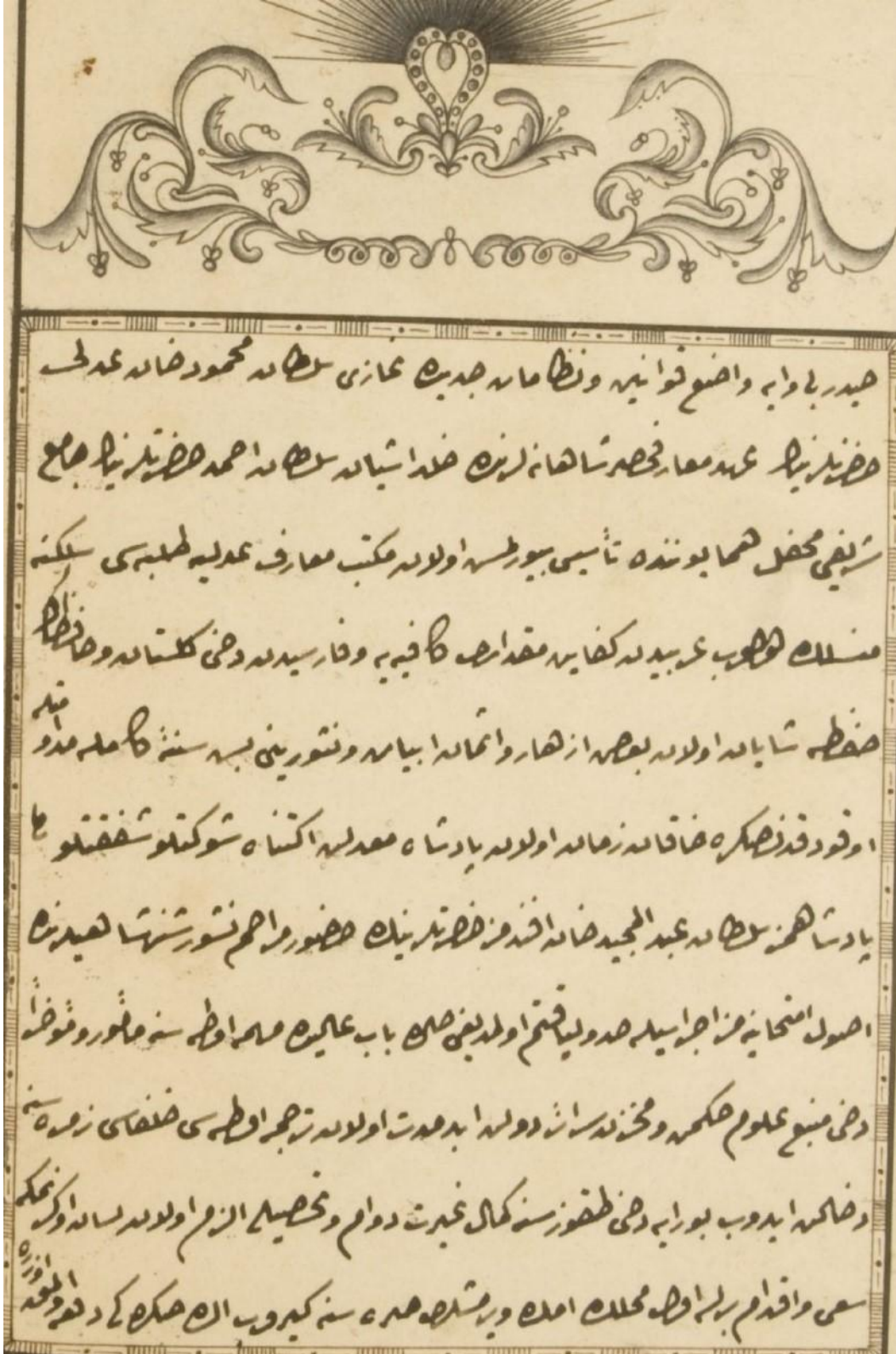
EK-1: Yol Güzergâhı

Kaynak: Harita altlığı Google Earth olup üzerindeki yol güzergâhı sefaretnameye göre çizilmiştir.

EK-2: Orijinal Metin Örneği

Kaynak: Haydar Efendi Sefaretnamesi, SVİKV İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi, Yz 65-2.s.20b.

EK-3: Orijinal Metin Örneği

بگویند فوایدی صراط و فواید او را که در موضعی اظهار آنوار و فواید
 طوایف و فوایدی که سیرینند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند
 قد و مکره اتق و ضعیفی وقتند بود در آنده ^ح نفع سیریند و سیریند و سیریند
 ضعیفی که با استراحت جور سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند
 فاضله کینه بدین فواید که هر روز در غیب او بود و صبر او در فواید و فواید
 نیز اعیان نقی کلوب حاکم و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند
 اوله ضعیفی استغفار ای که در پیوسته جواب الیه کینه
 اوله سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند
 خدمت الیه که سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند
 ملاقاته سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند
 ایراد طوری که سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند
 صاحب منصب سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند
 کلوب او نوردم بر بارم تا سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند
 او را سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند
 اوله سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند
 اوله سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند
 اوله سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند و سیریند

Kaynak: Haydar Efendi Sefaretnamesi, SVİKV İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi, Yz 65-2.s.33a.